Α. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ

ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΟ CORPUS

ΟΙ ΡΗΜΑΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ *γίγν(εσθαι), γίν(εσθαι), γεν(έσθαι)* ΣΤΟ *ΠΕΡΙ ΑΕΡΩΝ ΥΔΑΤΩΝ ΤΟΠΩΝ*

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Στόχος τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι νὰ ἐξετάσει τοὺς ρηματικοὺς τύπους *γίγνεσθαι - γίνεσθαι* ὅπως ἐμφανίζονται στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα καὶ νὰ ἐπισημάνει τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη παρουσία τους· θὰ ἐπιχειρήσει στὴ συνέχεια νὰ δηλώσει τὴ σχέση τῶν τύπων αὐτῶν μὲ τὸ ρηματικὸ τύπο *γενέσθαι* καί, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ θὰ ὑποστηριχθοῦν ἐδῶ, νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα τῆς παράδοσής τους σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς, τὸ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*.

Ἴσως ὅμως, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ θέματος, δὲ θὰ ἦταν ἄσκοπη μιὰ γενικότερη ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνώστη πάνω στὰ θέματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ γλώσσα τῶν κειμένων αὐτῶν.

Ὅλοι λίγο πολὺ οἱ μέχρι σήμερα μελετητὲς τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων τόνισαν μὲ κάθε εὐκαιρία τὴν ἰδιοτυπία καὶ τὴν ἰδιομορφία τῆς γλώσσας στὴν ὁποία γράφτηκαν τὰ ἰατρικὰ αὐτὰ κείμενα.

Ἀπὸ τοὺς παλιότερους ἐρευνητὲς πρῶτος ὁ H. KÜHLEWEIN μελετώντας μὲ προσοχὴ τὰ χειρόγραφα τῶν ἱπποκρατικῶν ἔργων, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε ἀναλάβει νὰ ἐκδώσει, ἀντιμετώπισε οὐσιαστικότερα τὰ προβλήματα τῆς γλώσσας στὰ κείμενα αὐτά. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνάς του ἐκείνης καὶ τὴν προβληματική του, τοποθετημένη σὲ ἐπιστημονικὴ βάση, τὰ βρίσκουμε στὴν ὑποδειγματικὴ μελέτη *De dialecto hippocratica* στὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσής του.[1]

Ἀπὸ τότε ἰδιαίτερα πολύτιμες πάνω στὸ θέμα αὐτὸ στάθηκαν οἱ ἀπόψεις καὶ οἱ παρατηρήσεις τῶν W. H. S. JONES,[2] E. SCHWYZER,[3] A. RÜST[4] καὶ H. DILLER.[5] Χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὴ γλώσσα τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων μπορεῖ ἐπίσης κανεὶς νὰ ἀντλήσει καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν F. BECHTEL[6] καὶ A. THUMB - A. SCHERER.[7]

Οἱ ἀπόψεις τῆς ὡς τώρα ἔρευνας μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ὡς ἑξῆς: Γλώσσα τῶν κειμένων τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς εἶναι ἡ ἰωνικὴ διάλεκτος, ἔτσι ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ

---

1. *Hippocratis opera quae feruntur omnia,* Lipsiae 1874, I, σσ. LXV-LXVI.

2. *Hippocrates,* with an English Translation by W. H. S. JONES, Loeb Classical Library, vol. 1, London 1923, σσ. LXII-LXIII.

3. K. DEICHGRÄBER, *Hippokrates Περὶ σαρκῶν,* Leipzig - Berlin 1935 (*Sprachwissenschaftlicher Beitrag von* E. SCHWYZER), σ. 62 ἑξ.

4. *Monographie der Sprache des hippokratischen Traktates Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων,* Freiburg / Schweiz 1952.

5. *Hippokrates Über die Umwelt,* Berlin 1970 (C.M.G. I 1, 2), σσ. 13-17.

6. *Die griechischen Dialekte,* Berlin ²1963, τ. 3, σσ. 25-29.

7. *Handbuch der griechischen Dialekte,* Heidelberg ²1959, τ. 2, σσ. 241-243.

στὸ μικρασιατικὸ καὶ νησιώτικο χῶρο στὴν ἀρχὴ καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλλαδικὸ χῶρο ὕστερα: αὐτὴ ποὺ ἦταν τὸ κύριο μέσο ἔκφρασης τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Αὐτὴ ὡστόσο ἡ γλώσσα στὰ χρόνια ποὺ πρέπει νὰ γράφτηκαν τὰ ἔργα τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς ἀπεῖχε ἤδη πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ παρουσίαζε διαφορές, φωνητικὲς καὶ μορφολογικές, ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν ἔργων τῆς παλιότερης ἰωνικῆς γραμματείας (λογογραφία, φιλοσοφία). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι στὰ κείμενα αὐτὰ ἐμφανίζονται ἀττικὰ στοιχεῖα τέτοια, ὥστε ἡ γλώσσα τους νὰ παρουσιάζει διαφορὲς ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ἡροδότου (π.χ. Ἡρόδοτος: *ἰρός, θῶμα* - Ἱπποκράτης: *ἱερός, θαῦμα*).[8]

Ὁ E. SCHWYZER στὴ μελέτη ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ *Περὶ σαρκῶν* μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν K. DEICHGRÄBER (βλ. σημ. 3), παρατηρεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου πρέπει νὰ εἶχε ὑπόψη του, δίπλα στὴν ἰωνική, καὶ τὴν ἀττικὴ ἢ τουλάχιστο τὴν κάτω ἀπὸ ἀττικὴ ἐπίδραση λειτουργοῦσα λογοτεχνικὴ παράδοση, καὶ προσθέτει: «Οἱ ἀττικοὶ τύποι τοῦ κειμένου μπορεῖ νὰ μὴν ὀφείλονται σὲ λάθη τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ νὰ ὑποδηλώνουν τὸν προοδευτικὸ ἐξαττικισμὸ τῆς ἰωνικῆς γλώσσας».[9]

Ὅτι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου παρατηρεῖται ἐπίδοση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ γενικότερα πιὰ στὴν ἰωνικὴ διάλεκτο, ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ ἰωνικὲς ἐπιγραφὲς ἀπαντοῦν δίπλα δίπλα ἰωνικὲς καὶ ἀττικὲς καταλήξεις (σὲ ἐπιγραφὴ τοῦ 5. αἰ. π.Χ. ἀπὸ ταφικὸ νόμο τῆς Κέας ὑπάρχει ἡ φράση *τὴν οἰκίαν καθαρὴν εἶναι*).[10]

Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ F. BECHTEL[11] γιὰ τὴν αἰτία ποὺ πρέπει νὰ προκάλεσε τὴν ἐμφάνιση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ στὴ γλώσσα τῶν κειμένων τοῦ ἱπποκρατικοῦ Corpus: «Σὰν ἔργα ποὺ προκαλοῦν κάποιο ξεχωριστὸ πρακτικὸ ἐνδιαφέρον, δὲν ἔμειναν περιορισμένα στὸν κύκλο στὸν ὁποῖο γεννήθηκαν, ἀλλὰ ἔφτασαν σὲ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ κόσμο.[12] Ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἀλλάξει ἡ γλωσσική τους μορφή... Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ προσπάθεια νὰ ξανακερδίσουμε τὸ ἀρχικὸ κείμενο στὰ ἱπποκρατικὰ ἔργα εἶναι πολὺ λιγότερο ἐνθαρρυντικὴ ἀπὸ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ».

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἦταν μόνο αὐτό. Μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθεῖ ἐδῶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ γλώσσα τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων, ἔτσι ὅπως ἀπεικονίζεται στὰ χειρόγραφα ποὺ μᾶς διέσωσαν τὰ ἔργα αὐτά, παρουσιάζεται, ὅπως εὔστοχα παρατήρησε ὁ H. KÜHLEWEIN,[13] ἀλλοιωμένη καὶ φθαρμένη καὶ γιὰ ἄλλους ἀκόμη λόγους. Δέχτηκε πράγματι νεώτερους δημώδεις γλωσσικοὺς τύπους, φορτώθηκε μὲ πλῆθος ψευδοϊωνισμούς,[14] ἐπηρεάστηκε τέλος ἀπὸ τὸν Ἀττικισμό,[15] ποὺ ἄφησε πάνω της πολλὰ σημάδια.

---

8. A. THUMB - A. SCHERER, ὅ.π. (σημ. 7), σ. 242.

9. Ὅ.π. (σημ. 3), σ. 66.

10. G. DITTENBERGER, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig ³1920 (φωτοτ. ἀνατύπωση 1963), τ. 3, σ. 367.

11. Ὅ.π. (σημ. 6), σσ. 25-26.

12. Πρβλ. καὶ Δ. Δ. ΑΥΠΟΥΡΑΗ, <Λ. Δ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ. Γλωσσικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τοῦ Corpus Hippocraticum. Τὸ πρόβλημα τῆς ἑνότητος τοῦ πέμπτου βιβλίου τῶν Ἐπιδημιῶν καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἕβδομον.>, *Ἑλληνικά*, 20 (1967), 185 (βιβλιοκρ.).

13. Ὅ.π. (σημ. 1), σσ. LXV-LXVI.

14. Ψευδοϊωνισμὸς ἢ Ὑπεριωνισμὸς εἶναι ἡ τάση νὰ χρησιμοποιεῖται, ἀφοῦ εἶχε πάψει πιὰ νὰ εἶναι ζωντανή, ἡ ἰωνικὴ διάλεκτος στὴ λογοτεχνία πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ἰδιαίτερα στοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Γιὰ περισσότερα, μαζὶ μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. A. THUMB - A. SCHERER, ²1959, τ. 2, σ. 243.

15. Βλ. A. LESKY, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας* (Μετάφραση

Ἔτσι μποροῦμε, πιστεύω, νὰ συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς:

1. Γλώσσα τῶν κειμένων τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς εἶναι ἡ ἰωνικὴ διάλεκτος, σὲ μιὰ «χαλαρὴ» θὰ λέγαμε μορφή, μὲ ἀρκετοὺς ἀττικοὺς τύπους, τουλάχιστο περισσότερους ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ συναντοῦμε στὰ ἔργα τῆς παλιότερης ἰωνικῆς γραμματείας.

2. Ἡ διάδοση τῶν ἱπποκρατικῶν ἔργων καὶ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας τους ἔκαμε, ὥστε νὰ ἀλλοιωθεῖ ἡ ἀρχικὴ γλωσσική τους μορφὴ μὲ τὴν εἰσδοχὴ πολλῶν νέων, ἰδιαίτερα ἀττικῶν, γλωσσικῶν τύπων. Ἐπιπλέον, οἱ ψευδοϊωνισμοί,[16] ποὺ προστέθηκαν ἀργότερα στὰ κείμενα, καὶ ὁ Ἀττικισμός, ποὺ θεωροῦσε ὀρθότερο καὶ κατὰ συνέπεια γνησιότερο ὅ,τι συμφωνοῦσε μὲ τὰ ἀττικὰ πρότυπα λόγου καὶ ἔκφρασης, βοήθησαν ὥστε νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ μεταμόρφωση τῶν κειμένων. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι ὅτι τὰ χειρόγραφα διασώζουν λίγα μόνο γνήσια γλωσσικὰ στοιχεῖα, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ καταντᾶ συχνὰ προβληματική, ἂν ὄχι ἀδύνατη, ἡ προσπάθεια νὰ ἀπαλλαγοῦν τὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα ἀπὸ τὰ διάφορα ξένα γλωσσικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἀρχική τους καθαρότητα.

Ὕστερα ἀπὸ τὴν παρένθεση αὐτὴ καιρὸς νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ θέμα μας. Οἱ ρηματικοὶ τύποι *γίγνομαι - γίνομαι*[17] ἀπαντοῦν συχνότατα στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα. Ἡ παρουσία τοῦ καθενός τους στὰ χειρόγραφα μὲ διαφορετικὴ κάθε φορὰ συχνότητα, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ δὲ φαίνεται νὰ ὑπάρχουν οὐσιαστικότεροι λόγοι ποὺ νὰ κάνουν ὑποχρεωτικὴ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν διάφορων ἐπιδράσεων καὶ μεταβολῶν ποὺ δέχτηκε ἡ γλώσσα τῶν κειμένων αὐτῶν.

Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι ἐντελῶς φυσικό: ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ρηματικοὺς τύπους μπορεῖ ἢ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ γνησιότερος; Καὶ κάτι ἀκόμη. Ἂν δεχθοῦμε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο γνήσιο, θὰ ὑπάρξει γιὰ μᾶς ἄλλο —πέρα ἀπὸ τὸ φωνητικὸ— οὐσιαστικότερο κέρδος, ἀφοῦ οἱ δύο τύποι ταυτίζονται καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς σημασίας τους καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς λειτουργίας τους στὸ λόγο; Ἐκτὸς αὐτοῦ, εἴμαστε ἄραγε σὲ θέση, ξεκινώντας μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, νὰ βροῦμε ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγήσουν ἀσφαλέστερα στὴν ἐπισήμανση τοῦ σωστοῦ;

Ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ ἐπιχειρήσει νὰ διερευνήσει τὸ ζευγάρι *γίγνομαι - γίνομαι* στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα καὶ ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς σκοπιές: ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς φωνητικῆς του ἐξέλιξης καὶ τῆς παρουσίας του στὰ ἱπποκρατικὰ ἔργα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὀργανικῆς λειτουργίας του μέσα στὸ κείμενο.

Γιὰ τὸ ρηματικὸ τύπο *γίνομαι* ξέρουμε ὅτι ἔχει προέλευση ἰωνική: τὸ *γίνομαι* καὶ τὸ *γινώσκω* ἀπαντοῦν σταθερὰ σὲ ἔργα τῆς ἰωνικῆς πεζογραφίας. Καὶ πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτά, τύπους τοῦ ρήματος *γίνομαι* συναντοῦμε σὲ ἰωνικὲς

Α. Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ ἀπὸ τὴ β' ἔκδοση), Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 1123-1127, καὶ A. THUMB - A. SCHERER, ²1959, τ. 2, σ. 286.

16. Ἰδιαίτερα τονίζει τὴν ἐπίδραση τοῦ Ψευδοϊωνισμοῦ στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα ὁ W. H. S. JONES (σημ. 2), σ. LXII.

17. Ἀνάλογο τὸ ζευγάρι *γιγνώσκω - γινώσκω*.

ἐπιγραφὲς τοῦ 5. καὶ 4. αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Πάρο, τὸν Ὠρωπό, τὰ Μύλασα καὶ τὴ Μίλητο·[18] τὸ ἴδιο καὶ σὲ ἀττικὲς ἐπιγραφὲς τῶν χρόνων γύρω στὸ 300 π.Χ., καθὼς καὶ σὲ ἐπιγραφὲς τῆς Θάσου καὶ τῆς Τέω τῶν χρόνων τῆς Κοινῆς.

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα, ἀλήθεια, τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα κατέληξε ὁ K. Meisterhans,[19] παρατηρώντας τὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζονται οἱ τύποι *γίγνομαι - γίνομαι* στὶς ἀττικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸ 445 π.Χ. ὡς τὸν 1. αἰ. μ.Χ. Ἀξίζει νὰ παραθέσουμε ἐδῶ τὶς ἀναλογίες ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴ μέτρηση αὐτή:

445 - 292 π.Χ.	*γίγνομαι* : *γίνομαι*	= 44 : 0
292 - 30 π.Χ.	*γίγνομαι* : *γίνομαι*	= 1 : 32
αὐτοκρ. χρόνοι	*γίγνομαι* : *γίνομαι*	= 3 : 7

Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι ὁ καθαρὰ ἀττικὸς τύπος *γίγνομαι* ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3. αἰ. π.Χ. ὑποχωρεῖ, γιὰ νὰ δώσει τὴ θέση του στὸν τύπο *γίνομαι* στὰ χρόνια τῆς Κοινῆς· ὁ ἴδιος τύπος θὰ κάνει πάλι τὴν ἐμφάνισή του στοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους: εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἀττικισμὸς βρίσκεται στὴν ἀκμή του. Ὥστε τὸ *γίνομαι* εἶναι ὁ παραδομένος ἰωνικὸς τύπος καὶ αὐτὸς ποὺ συχνότατα χρησιμοποιεῖται στὰ χρόνια τῆς Κοινῆς,[20] ἐνῶ τὸ *γίγνομαι* ὁ καθαρὰ ἀττικός.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, ποιὸς ἄραγε ἀπὸ τοὺς δύο τύπους (*γίγνομαι - γίνομαι*) θὰ πρέπει νὰ προτιμηθεῖ κατὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων;

Οἱ ἐκδότες τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων ἀκολούθησαν ὡς τώρα δύο διαφορετικοὺς δρόμους. Μερικοὶ δέχτηκαν στὸ κείμενο τὸν τύπο ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τους θεωροῦσαν γνησιότερο —ἔτσι μᾶς ἔδωσαν ἕνα κείμενο ὁμοιόμορφο—, ἐνῶ ἄλλοι προτίμησαν, ἀκολουθώντας τὴν παράδοση τῶν χειρογράφων, νὰ κρατήσουν καὶ τοὺς δύο τύπους, ἀφοῦ δὲν ἔβρισκαν ἰσχυροὺς λόγους νὰ δεχτοῦν ἢ νὰ ἀπορρίψουν τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο. Αὐτὴ τὴν τελευταία ἄποψη φαίνεται νὰ υἱοθετεῖ ἕνας ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἱπποκρατιστές, ὁ H. Diller, ὅταν στὴν πρόσφατη ἔκδοσή του τοῦ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* τονίζει χαρακτηριστικά:[21] «Μοῦ εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νὰ ἀποφασίσω ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ προτιμηθεῖ, τὸ *γίγνομαι* ἢ τὸ *γίνομαι*. Διάβασα 62 τύπους τοῦ ρήμ. *γίγνεσθαι* καὶ 29 τοῦ *γίνεσθαι*. Βρῆκα πολλὲς μαρτυρίες καὶ τῶν δύο αὐτῶν τύπων, ὅμως δὲ θέλησα νὰ προτιμήσω τὸν ἀττικὸ ἀπὸ τὸν ἰωνικὸ οὔτε

18. Otto Hoffmann, *Die griechischen Dialekte*, Göttingen 1898, σσ. 373-374.

19. *Grammatik der Attischen Inschriften*, ³1900, σσ. 177-178.

20. F. Blass - A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1931, παρ. 34, 4.

21. Ὅ.π. (σημ. 5), σ. 16.

τὸν μικρότερο σὲ ἀριθμὸ παραδειγμάτων ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο. Ἔτσι ἔγραψα σὲ ὅλα τὰ χωρία τοῦ κειμένου τὸν τύπο ἐκεῖνο ποὺ εἶχε ὁ Βατικανὸς κώδικας».[22]

Μὲ τὸν ἴδιο περίπου τρόπο ἔκαμε παλιότερα τὴν ἔκδοση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ κειμένου καὶ ὁ J. L. Heiberg.[23]

Ἕνας ἄλλος ἐκδότης τοῦ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*, ὁ G. Gundermann,[24] ἀντέγραψε αὐτούσιο τὸ κείμενο ἀπὸ τὸν Vaticanus (V), τὸν κώδικα ποὺ θεωρεῖται[25] ὁ σημαντικότερος γιὰ τὸ ἱπποκρατικὸ αὐτὸ ἔργο. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο μᾶς ἔδωσε μιὰ φωτογραφική, θὰ λέγαμε, ἀπεικόνιση τοῦ κειμένου, ὅπως τὸ διέσωσε ὁ κλάδος τῆς παράδοσης ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν κώδικα V.

Ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ποὺ δέχονται τὸν ἕνα μόνο ἀπὸ τοὺς δύο τύπους, ἄλλοι —κι αὐτοὶ εἶναι οἱ παλιότεροι— προτιμοῦν τὸ *γίγνομαι*, ἐνῶ οἱ νεώτεροι φαίνεται νὰ ἀποδέχονται τὸ *γίνομαι*. Πιὸ συγκεκριμένα: Τὸν τύπο *γίγνομαι* θεωρεῖ γνησιότερο ὁ Κοραης[26] στὴν ἔκδοσή του τοῦ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*, ἀπ' ὅπου μεταφέρουμε τὰ ἑξῆς: «Τὰ χειρόγραφα καὶ οἱ τυπωμένες ἐκδόσεις παραδίνουν ἀλλοῦ *γίγνεσθαι*, ἀλλοῦ *γίνεσθαι*. Χρησιμοποίησα παντοῦ τὸν πρῶτο τύπο, γιατὶ εἶναι ὁ πιὸ παλιός. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὸ ρῆμα *γιγνώσκω*, ποὺ τὸ προτιμῶ ἀπὸ τὸ *γινώσκω*».

Τὰ ἴδια περίπου ὑποστηρίζει καὶ ὁ M. Dietz,[27] ἐκδότης ἑνὸς ἄλλου ἱπποκρατικοῦ ἔργου, τοῦ *Περὶ ἱερῆς νούσου*, ὁ ὁποῖος προσθέτει τὸ *γ* σὲ ὅλους τοὺς τύπους τοῦ *γίνομαι* καὶ *γινώσκω* ποὺ συναντᾶ.

Καὶ ὁ E. Littré στὴ μνημειώδη ἔκδοσή του τῶν κειμένων τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς[28] δέχεται τοὺς πλήρεις τύπους *γίγνομαι* καὶ *γιγνώσκω*.

Γιὰ τοὺς ἐκδότες αὐτούς, ὅπως εἶναι προφανές, οἱ πληρέστεροι τύποι ἦταν οἱ «παλιότεροι»: οἱ ἀρχαιοπρεπέστεροι τύποι λογαριάζονταν ὀρθότεροι καὶ γνησιότεροι.

Ὁ H. Kühlewein, παίρνοντας μιὰ περισσότερο κριτικὴ θέση πάνω στὸ θέμα,[29] δηλώνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀδυναμία νὰ παρακολουθήσει τὸ πλῆθος

---

22. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ κώδικα αὐτοῦ στὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου βλ. H. Diller, ὅ.π. (σημ. 5), σσ. 7-8.

23. *Hippocratis Opera*, Lipsiae et Berolini 1927 (C.M.G. I 1).

24. *Hippocratis de aere aquis locis, mit der alten lateinischen Uebersetzung*, Bonn 1911.

25. Βλ. σημ. 22.

26. *Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*, Paris 1800, τ. 1, σ. 124.

27. *Ἱπποκράτους περὶ ἱερῆς νούσου βιβλίον*, Lipsiae 1827, σ. 101.

28. *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, Paris 1839-1861.

29. Ὅ.π. (σημ. 1), σσ. CXIV-CXV.

τῶν διαφορετικῶν γραφῶν τῶν χειρογράφων (*γιγν-* ἢ *γιν-*) σὲ κάθε σημεῖο τοῦ κειμένου καί, μὴ βλέποντας γιὰ ποιὸ λόγο μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ ἡ ἄποψη πὼς οἱ πληρέστεροι τύποι (*γίγνομαι, γιγνώσκω*) εἶναι ἀπαραίτητα καὶ οἱ γνησιότεροι, κρατάει παντοῦ τοὺς τύπους μὲ θέμα *γιν-*. Ἄλλωστε ἡ συχνότητα ἐμφάνισης τῶν τελευταίων στὰ χειρόγραφα —κάνει λόγο γιὰ ὅλα τὰ ἔργα, ἕνα ἕνα— εἶναι, ὅπως παρατηρεῖ, πολὺ μεγαλύτερη.[30]

Ἀκολουθώντας τὸν H. Kühlewein ὁ W. H. S. Jones στὴν ἔκδοσή του τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων στὴ σειρὰ Loeb δέχεται τοὺς συνεπτυγμένους ρηματικοὺς τύπους *γιν-*.

Στὴ μελέτη του γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ *Περὶ σαρκῶν* (στὴν ἔκδοση τοῦ K. Deichgräber) ὁ E. Schwyzer ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενο τῆς διπλῆς παρουσίας τῶν τύπων αὐτῶν σ' αὐτὸ τὸ κείμενο:[31] Οἱ τύποι *γίγνεσθαι, γιγνώσκειν* δίπλα στοὺς τύπους *γίνεσθαι, γινώσκειν* ὀφείλονται στὸν «ἀττικισμὸ» κάποιου ἀντιγραφέα τοῦ ἔργου.

Περισσότερο κατηγορηματικὸς πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ A. Rüst,[32] ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ὁ τύπος *γιν-* ἦταν ὁ ἀρχικὸς καὶ ὅτι ἀργότερα, μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν Ἀττικιστῶν, εἰσέβαλε στὰ χειρόγραφα ὁ σχηματισμὸς μὲ *γιγν-*. «Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο», τονίζει ὁ Rüst, «θὰ πρέπει νὰ ἑρμηνευθοῦν καὶ οἱ πολυάριθμοι τύποι *γιγν-* τοῦ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*».

Ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴ ποὺ ἐπιχειρήσαμε, φαίνεται ὅτι ἡ ἄποψη ποὺ θεωρεῖ τὸν τύπο *γιν-* γνησιότερο καὶ κατὰ συνέπεια ὀρθότερο στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα, ἔχει νὰ ἐπιδείξει καὶ ἐπιχειρηματολογία ἱκανοποιητικὴ καὶ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος περισσότερο οὐσιαστική. Ὁ Ἀττικισμός, καὶ στὰ χρόνια ποὺ ἐμφανίζεται καὶ σὰν συνέχεια μιᾶς τάσης ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ ὑπάρχει ἀρκετὰ ἀργότερα, πρέπει νὰ ἐπέβαλε στὰ χειρόγραφα τοὺς τύπους *γιγν-* σὲ βάρος τῶν τύπων *γιν-*. Φυσικά, πρόκειται γιὰ φαινόμενο ποὺ δὲν παρατηρεῖται μόνο στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα, ἀλλὰ ποὺ τὴν παρουσία του μποροῦμε νὰ τὴ διαπιστώσουμε καὶ ἀλλοῦ.[33]

Ἂς δοῦμε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ πιὸ κοντά:

Σύμφωνα μὲ ὅσα ὡς τώρα ἐκθέσαμε, κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ πρέπει νὰ μετατράπηκαν οἱ τύποι *γιν-*, ποὺ ὑπῆρχαν στὸ κείμενο, στοὺς ἀντίστοιχους

---

30. Μόνο στὸ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* ὑπερισχύουν οἱ τύποι μὲ θέμα *γιγν-*.

31. Ὅ.π. (σημ. 3), σ. 72.

32. Ὅ.π. (σημ. 4), σ. 31. Ὁ A. Rüst παραπέμπει στοῦ Wilhelm Crönert, *Memoria Graeca Herculanensis*, Lipsiae 1903 (φωτοτ. ἀνατ. 1963), σ. 92.

33. Τὸ φαινόμενο, τύποι σὲ *γιν-* νὰ παραμερίζονται ἀπὸ ἐκείνους σὲ *γιγν-*, ἀπαντᾶ καὶ σὲ παπυρικὰ εὑρήματα, ὅπως δηλώνεται ἀπὸ τὸν W. Crönert (βλ. σημ. 32), σσ. 91-92.

ἀττικοὺς τύπους *γιγν-*, ἀφοῦ αὐτοὶ οἱ δεύτεροι θεωροῦνταν ὀρθότεροι. Μὲ μιὰ τέτοια λογικὴ τύποι ὅπως *γίνεται, γίνονται, γίνεσθαι* κλπ. μετατράπηκαν σὲ *γίγνεται, γίγνονται, γίγνεσθαι* κ.ο.κ. Ἐδῶ χρειάζεται νὰ παρατηρήσουμε καὶ τὰ ἑξῆς: Θὰ ἔπρεπε, δίχως ἄλλο, νὰ ἦταν πολὺ μεγάλη ἡ προσήλωση τοῦ ἀντιγραφέα στὸν Ἀττικισμὸ καὶ ἀρκετὰ ἰσχυρὴ ἡ πεποίθησή του ὅτι διορθώνοντας τὸ κείμενο τοῦ ξαναδίνει τὴν ἀρχική του μορφή, ὥστε νὰ ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του νὰ παραβαίνει κάθε φορὰ τὸ βασικό του καθῆκον, ποὺ ἦταν ἡ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς ἀντιγραφὴ τῶν χειρογράφων. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἀντιγραφέας ἐνεργεῖ συνειδητὰ καὶ ὅτι μοναδικὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ποὺ κάνει παραμένει ἡ προσωπική του πίστη σὲ ὅ,τι θεωρεῖ σωστό. Αὐτὸ θὰ πεῖ ὅτι ἄλλοι λόγοι, ποὺ θὰ συνηγοροῦσαν μὲ τὴν πρόθεσή του νὰ ἀλλάξει τὸ κείμενο, ἦταν ἀδύνατο νὰ βρεθοῦν, ἀφοῦ καὶ ὁ τύπος ποὺ δεχόταν καὶ αὐτὸς ποὺ ἀπέρριπτε —πέρα ἀπὸ τὴ φωνητική τους διαφορὰ— λειτουργοῦσαν ἐντελῶς ὅμοια στὸ λόγο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ θέλαμε νὰ ὑποστηρίξουμε τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ παρουσία τῶν τύπων *γιγν-* δὲν πρέπει νὰ ἦταν τὸ μοναδικὸ ἐνδεχόμενο κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ τῶν τύπων *γιν-*. Τουλάχιστο γιὰ ἕνα ἀριθμὸ περιπτώσεων ἦταν δυνατὸ ἀπὸ τοὺς τύπους *γιν-* νὰ προέλθουν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ καὶ τύποι *γεν-*. Τύποι ὅπως *ἐγίνετο, γίνηται, γίνοιτο, γινόμενος, γίνεσθαι* ἦταν πολὺ εὔκολο νὰ μεταγραφοῦν σὲ *ἐγένετο, γένηται, γένοιτο, γενόμενος, γενέσθαι*. Πράγματι, ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἄποψη εἶναι πολὺ κοντὰ τὸ *γιν-* μὲ τὸ *γεν-*, ὥστε δὲ θὰ ἦταν καθόλου δύσκολο νὰ περάσει κανεὶς ἀπὸ τὸν ἕνα τύπο στὸν ἄλλο.[34] Στὴν περίπτωση ὅμως αὐτὴ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι δὲν ἔχουμε ἁπλῶς τὴ δημιουργία ἑνὸς νέου παράλληλου ρηματικοῦ τύπου, ἀλλὰ ὅτι συμβαίνει κάτι πιὸ σημαντικό: περνᾶμε ἀπὸ τὸν ἐνεστώτα στὸν ἀόριστο. Τὸ ἐνεστωτικὸ θέμα μετασχηματίζεται στὸ θέμα τοῦ ἀορίστου.

Ὅτι μιὰ τέτοιου εἴδους ἀλλαγὴ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ μηχανικὸ σφάλμα εἶναι εὔκολο νὰ τὸ δεχθεῖ κανείς.[35] Ὡστόσο πέρα ἀπὸ αὐτὸ ὀφείλουμε νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ μετατροπὴ καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ πρέπει νὰ γινόταν

---

34. Γιὰ τὴ δυνατότητα μεταγραφῆς τοῦ *γεν-* σὲ *γιν-* κατὰ τὴν ἀντιγραφὴ μίλησε, ὅσο ξέρω, ὁ Β. ΔΕΔΟΥΣΗΣ ἐξετάζοντας τὰ ζευγάρια *γίγνομαι - γίνομαι* καὶ *γιγνώσκω - γινώσκω* στὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα. Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ γνήσιους τοὺς τύπους *γίγνομαι, γιγνώσκω* καὶ προτείνει νὰ εἰσαχθοῦν στὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα (ΒΑΣ. ΔΕΔΟΥΣΗ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων», *Πλάτων*, 1 (1949), σσ. 242-256).

35. Ὅτι βεβαίως ἦταν δυνατὴ καὶ ἡ ἐκ παραδρομῆς ἀντιγραφὴ ἀπὸ *γεν-* σὲ *γιν-*, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία· πιστεύουμε ὅμως ὅτι οἱ τύποι μὲ θέμα *γεν-* ἦταν πολὺ περισσότερο οἰκεῖοι ἀπὸ ἐκείνους μὲ *γιν-*, ὥστε σπανιότερα νὰ ἀντικαθίστανται κατὰ τὴν ἀντιγραφή. Φαίνεται ὅτι ἦταν συχνότερη ἡ μεταγραφὴ ἀπὸ *γιν-* σὲ *γεν-*.

πολλὲς φορὲς συνειδητά. Θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ προσέξουμε ὅτι ὁ ἀττικισμὸς τοῦ ἀντιγραφέα, γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ τύποι *γεν-* λογαριάζονται ἀττικοὶ καὶ ἐπομένως γνήσιοι, εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν εἶναι τὴ φορὰ αὐτὴ ἡ μοναδικὴ αἰτία γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ποὺ ἀποφασίζει. Ὁ μορφωμένος ἀντιγραφέας,[36] ποὺ ἀλλάζει συνειδητὰ τὸ κείμενο, μπορεῖ νὰ βρεῖ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπιχειρήματα ποὺ νὰ τεκμηριώνουν τὴ διόρθωσή του. Ἡ κακὴ παράδοση τοῦ κειμένου ἢ ἡ ἄποψη ὅτι στὸ συγκεκριμένο σημεῖο ἀπαιτεῖται ἀόριστος ἀντὶ ἐνεστώτα, σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει γιὰ τὸν ἀντιγραφέα, πέρα ἀπὸ τὴ θεωρητική του πίστη γιὰ τὸ σωστό, πρόσθετο λόγο, ὥστε νὰ ἀποδεχθεῖ χωρὶς ἐπιφύλαξη τοὺς τύπους τοῦ ἀορίστου ποὺ θεωρεῖ ἀττικούς.

Ὅτι ὁ ἀττικιστὴς ἀντιγραφέας, ποὺ ἐνσυνείδητα ἐκτελεῖ τὸ ἔργο του, μεταγράφει ἀπὸ *γιν-* σὲ *γιγν-*, εἶναι βέβαιο· ὅτι εἶναι ὅμως ἀκόμη πιὸ πρόθυμος, τουλάχιστο σὲ ἕνα ἀριθμὸ περιπτώσεων, νὰ ἀντιγράψει τὸ *γιν-* σὲ *γεν-*, εἶναι γεγονὸς ἁπλὸ καὶ εὔκολο νὰ τὸ παραδεχθεῖ κανείς. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ τὸ φαινόμενο νὰ ἔχουμε πολλὲς φορὲς ἀόριστο σὲ περιπτώσεις ὅπου τὸ κείμενο ἀπαιτεῖ ἐνεστώτα. Εἶναι ἄραγε τυχαῖο ὅτι σὲ ὁλόκληρο τὸ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* δὲν ἀπαντᾶ οὔτε ἕνας τύπος τῆς ὑποτακτικῆς τοῦ ἐνεστώτα *γίνηται*, ἐνῶ ὁ ἀόριστος *γένηται* εἶναι ἀρκετὰ συχνὸς (ἀναλογία 0 : 14);

Ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, θὰ μπορούσαμε ἄραγε, παίρνοντας τὸν ἀντίθετο δρόμο, νὰ ἀνιχνεύσουμε καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε τοὺς ἀορίστους ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι, πιθανό, οἱ γνήσιοι στὸ κείμενο καὶ νὰ ἀποκαταστήσουμε τοὺς ἐνεστῶτες ποὺ ὑποθέτουμε ὅτι ὑπῆρχαν;

Ἤδη πιστεύω ὅτι θίξαμε τὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐργασίας μας. Πέρα ἀπὸ τὸ θεωρητικό, λίγο πολύ, μέρος της, ὅπου προσπαθήσαμε νὰ δείξουμε τί πιστεύουμε πάνω στὸ θέμα αὐτό, μένει, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ πράγματα πιὰ —θέλω νὰ πῶ, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο—, νὰ ἀποδείξουμε, ὅπου εἶναι δυνατό, τὴν ὀρθότητα τῆς θέσης μας. Ἀκόμη κάτι. Ξαναγυρίζουμε, πιστεύω, σὲ κάτι ποὺ τονίσαμε προηγουμένως. Ἡ προσπάθεια νὰ καταδειχθεῖ τὸ πρόβλημα, καὶ οἱ ἀπόψεις μας πάνω στὸ θέμα αὐτὸ δὲ μένουν στὸ θεωρητικὸ καὶ τυπικό

---

36. Δὲν πρέπει νὰ σκεφτόμαστε μόνο τὸν μεμονωμένο ἀττικιστὴ - ἀντιγραφέα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀττικιστὴ - ὁδηγό, θὰ λέγαμε, τῆς ἀντιγραφικῆς ἐργασίας, ποὺ δίνει τὶς ὁδηγίες του καὶ τὴ «γραμμή» του σ' αὐτοὺς ποὺ δουλεύουν κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησή του. Μιὰ χρήσιμη παρένθεση: ὅλες αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς δὲν μπορεῖ νὰ προῆλθαν μόνο ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς. Ὁ κάτοχος ἑνὸς χειρογράφου, ὁ γιατρὸς στὴν περίπτωσή μας ἢ ὁ μορφωμένος ἐν γένει κάτοχος ἑνὸς Ἱπποκρατικοῦ ἔργου, εἶναι πιθανὸ νὰ ἔκαμε τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἔκρινε ὀρθὲς στὸ δικό του χειρόγραφο. Ἀργότερα, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτέλεσε τὴν ἀρχὴ μιᾶς νέας παράδοσης τοῦ κειμένου.

τους μόνο μέρος. Ἡ ἀποδοχὴ αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ τύπου εἶναι δεκτὴ μόνο, ὅταν προκύπτει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο καὶ βοηθεῖ στὴν κατανόησή του.

Ἐξετάζουμε τὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ σ' ἕνα ἀπὸ τὰ ἀντιπροσωπευτικότερα ἔργα τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς, τὸ *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* (στὸ ἑξῆς *π.ἀ.ὑ.τ.*). Τὸ ἔργο θεωρεῖται σήμερα ἀπὸ τοὺς περισσότερους εἰδικοὺς ἐρευνητὲς γνήσιο. Εἶναι ἄλλωστε φανερὴ ἡ συγγένεια —τόσο στὸ περιεχόμενο, ὅσο καὶ στὸ ὕφος— μὲ ἄλλα ἔργα, ποὺ θεωροῦνται γνήσια ἱπποκρατικά, ἢ ἀκόμη μὲ ἔργα ποὺ μεταδίδουν τὸ πνεῦμα τῆς ἱπποκρατικῆς διδασκαλίας (*Προγνωστικόν*, *Περὶ ἱερῆς νούσου*). Θέμα τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στὸν ἄνθρωπο. Πιὸ συγκεκριμένα: Οἱ κλιματολογικὲς συνθῆκες, ἡ θέση ἑνὸς τόπου, οἱ ἄνεμοι, οἱ ἐποχὲς τοῦ ἔτους, τὸ νερὸ καθορίζουν τὶς ἀσθένειες σ' ἕνα τόπο, καθὼς καὶ τὴν πορεία καὶ τὴν ἐξέλιξή τους. Ὁ γιατρὸς πρέπει νὰ ἔχει τὶς κατάλληλες γνώσεις, νὰ ξέρει στὶς περιοδεῖες του τί θὰ ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ συλλέξει ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζεται, γιὰ νὰ προβλέπει μὲ ἀσφάλεια ποιὲς ἀρρώστιες θὰ βροῦν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου ποὺ ἐπισκέπτεται. Ὅλα αὐτὰ καλύπτουν τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου (παράγρ. 1-11). Στὸ δεύτερο μέρος (παράγρ. 12-24) ἐξετάζονται εἰδικότερα πιὰ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ κλίματος στοὺς διάφορους λαούς. Οἱ κλιματολογικὲς συνθῆκες εἶναι ποὺ κανονίζουν τὴν ψυχοσύνθεση καὶ τὸ χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ εἶναι διαφορετικοὶ οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης.

Γιὰ τὴν ἑνότητα τοῦ ἔργου διατυπώθηκαν ἤδη πολλὲς ἀμφιβολίες. Συχνὰ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἔχουμε στὸ ἔργο δύο ξεχωριστὲς πραγματεῖες, ποὺ προέρχονται εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο εἴτε ἀπὸ ἄλλο συγγραφέα.

Τέλος, ἀξίζει, νομίζω, νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἐπισημάνθηκε ἡ συγγένεια τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *π.ἀ.ὑ.τ.* μὲ τὸ *Περὶ ἱερῆς νούσου* μὲ βάση τὰ στοιχεῖα περιεχομένου καὶ ὕφους τους ἀπὸ τὸν H. DILLER.[37]

Δὲ θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ περισσότερο μὲ τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα τοῦ ἔργου ποὺ ἀπασχόλησαν τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα τὰ τελευταῖα χρόνια.[38] Θὰ θέλαμε ὅμως νὰ κάνουμε πρῶτα μερικὲς παρατηρήσεις πάνω στὸ ἔργο αὐτό. Ὁ προγνωστικὸς χαρακτήρας τοῦ *π.ἀ.ὑ.τ.* τονίσθηκε ἤδη ἀπὸ δυὸ σπουδαί-

---

37. H. DILLER, *Wanderarzt und Aitiologe. Studien zur hippokratischen Schrift περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων*, Philologus Suppl., 26.3, Leipzig 1934· βλ. καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Δ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῆς παραγωγικῆς κατάληξης *-ικὸς* στὰ δύο αὐτὰ ἔργα (Δ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ, *Ἡ παραγωγικὴ κατάληξη -ικὸς στὴν προσωκρατικὴ φιλοσοφία καὶ στὸ ἱπποκρατικὸ Corpus*, Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 183-184, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἱπποκρατικὴ Ἰατρική*, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 187-189).

38. Δ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ, ὅ.π. (σημ. 37), α) σσ. 62-63, β) σσ. 181-189.

ους ἐρευνητές, τὸν L. EDELSTEIN[39] πρῶτα, ποὺ μίλησε γιὰ τὴ βασικὴ ἰδέα τῆς πρόγνωσης στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου, καὶ τὸν H. DILLER[40] ὕστερα, ποὺ εἶδε στὸ πρῶτο μέρος τὸν περιοδευτὴ γιατρό, ἐνῶ στὸ δεύτερο τὸν αἰτιολόγο γιατρό. Αὐτὴ ἡ πρόγνωση εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ βοηθήσει τὸ γιατρὸ νὰ προβλέπει σίγουρα κάθε φορὰ τὶς ἀρρώστιες ποὺ θὰ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ὅπου πάει. Καλὰ προετοιμασμένος θὰ μπορεῖ νὰ εἶναι, φτάνει νὰ ἔχει ὑπόψη του τί εἴδους τόπος ἢ τί καιρὸς φέρνει αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴν ἀρρώστια. Ὁ «περιοδευτὴς» γιατρὸς δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶ ποιοὶ παράγοντες κάθε φορὰ προκαλοῦν τὶς διάφορες ἀσθένειες, γιατί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, πρόκειται γιὰ ἀρχὲς ποὺ ἰσχύουν σὰ νόμοι, χωρὶς ἐξαίρεση. Αὐτὲς οἱ ὁδηγίες, γιὰ νὰ ἔχουν κύρος, χρειάζεται νὰ καλύπτουν ὅλες τὶς περιπτώσεις. Ἔτσι ἀποτελοῦν ἕνα χρήσιμο βοήθημα στὰ χέρια τοῦ γιατροῦ. Ἑπομένως, ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει ἄμεσα δὲν εἶναι τὸ συγκεκριμένο ἢ τὸ τυχαῖο, αὐτὸ ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ συμβεῖ σὲ μιὰ στιγμὴ ἢ σὲ κάποια περίπτωση —ὅσο τουλάχιστο δὲν ἐντάσσεται στὸ γενικό—, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ συμβαίνει πάντοτε καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνεται σταθερά. Μόνο ἔτσι ἡ πρόγνωση γίνεται ἀποτελεσματική.

Αὐτὸ ἀκριβῶς φαίνεται νὰ ἐπιδιώκει ὁ συγγραφέας τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου, νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ μερικὸ καὶ νὰ διατυπώσει ἀρχὲς καὶ κανόνες τέτοιους ποὺ νὰ καλύπτουν ὅσο γίνεται περισσότερες περιπτώσεις. Πρῶτα χρειάζεται νὰ γνωρίζει ὁ γιατρὸς τί μπορεῖ νὰ συμβαίνει κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθῆκες· ὕστερα νὰ ἐντάσσει τὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἐκεῖ ὅπου ἀνήκει, καὶ τότε νὰ τὴν ἑρμηνεύει. Ἡ πρόγνωση λοιπὸν σὰν ὅρος ἰατρικὸς —αὐτὸ σημαίνει ἐπιστημονικὸς— ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἱπποκρατικὸ γιατρὸ ἕνα σταθερὸ μοντέλο, στὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ ἀνάγονται τὰ ἐπιμέρους. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁ ρηματικὸς τύπος ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκφράσει ὅ,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὴν πρόγνωση καὶ νὰ δηλώσει τὴ σταθερότητα στὴν ἐπανάληψη ὁρισμένων γεγονότων καὶ φαινομένων κάτω ἀπὸ ἀνάλογες συνθῆκες, εἶναι ὁ ἐνεστώτας.

Σκοπός μας λοιπὸν εἶναι νὰ ἐξετάσουμε τοὺς τύπους τοῦ ἀορίστου σὲ ἕνα ἔργο, ὅπως τὸ *π.ἀ.ὐ.τ.*, ὅπου θὰ περιμέναμε, λόγω τοῦ προγνωστικοῦ του χαρακτήρα, κυρίως ἐνεστώτα.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕνας ἀκόμη λόγος. Προτιμήσαμε τὸ *π.ἀ.ὐ.τ.* γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ συχνότητα ἐμφάνισης τῶν τύπων *γιγν-* εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν τύπων *γιν-*, ὅπως παρατήρησαν οἱ H. KÜH-

---

39. L. EDELSTEIN, *Περὶ ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften*, Problemata 4, Berlin 1931.

40. Ὅ.π. (σημ. 37).

LEWEIN, A. RÜST καὶ H. DILLER.[41] Θὰ μποροῦσαμε ἄραγε ἀνάλογα —αὐτὸ εἶναι μιὰ ὑπόθεση— νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι καὶ πολλοὶ τύποι *γεν-* προῆλθαν ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τύπους *γιν-*;

Θὰ ἐξετάσουμε λοιπὸν τὶς περιπτώσεις ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν μὲ τὴ σειρὰ ποὺ παραδίνονται στὸ κείμενο:[42]

1. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 3,8

1 *Καὶ ὁκόταν τὰ πεντήκοντα ἔτεα ὑπερβάλωσι, κατάρροι ἐ π ι γ ε ν ό-*
2 *μ ε ν ο ι ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου παραπληκτικοὺς ποιεῦσι τοὺς ἀνθρώπους,*
3 *ὁκόταν ἐξαίφνης ἡλιωθέωσι τὴν κεφαλὴν ἢ ῥιγώσωσι.*

catarro s u p e r v e n i e n t e Lat[43]

Ὁ τύπος ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ μετοχὴ *ἐπιγενόμενοι* (στίχ. 1-2). Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε, θὰ θέλαμε νὰ συζητήσουμε ἕναν ἄλλο τύπο, τὸ *ὑπερβάλωσι* τῆς προηγούμενης πρότασης, μὲ τὸν ὁποῖο πιστεύουμε ὅτι ἔχει σχέση ἡ μετοχὴ ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ. Ἡ χειρόγραφη παράδοση[44] στὸ σημεῖο αὐτὸ διασώζει τὸν ἐνεστώτα *ὑπερβάλλωσι*. Ἡ διόρθωση σὲ ἀόριστο ἔγινε ἀπὸ τὸν KOPAH, τὸν ὁποῖο ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ ἐκδότες τοῦ ἔργου, ἐκτὸς τοῦ LITTRÉ, ποὺ κρατᾶ τὸν ἐνεστωτικὸ τύπο. Ἡ διαφορὰ εἶναι, νομίζω, ἐμφανής. Στὴν πρώτη περίπτωση (ἀόρ.) μεταφράζουμε: «ὅταν περάσουν τὰ πενήντα τους χρόνια»·[45] στὴ δεύτερη (ἐνεστ.): «κάθε φορὰ ποὺ παρουσιάζεται μιὰ τέτοια περίπτωση, δηλ. τὸ ἄτομο νὰ συμπληρώνει τὰ πενήντα του χρόνια». Δὲ βρίσκω γιὰ ποιὸ λόγο πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴ γραφὴ τῶν χειρογράφων, τὸν ἐνεστώτα δηλαδή, ποὺ εἶναι πιὸ κοντὰ στὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου στὸ σημεῖο αὐτό. Μὲ τὸν ἐνεστώτα τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἐπανάληψης αὐτοῦ τοῦ φαινομένου (πρόγνωση), ὅταν συντρέχουν οἱ κατάλληλες συνθῆκες, δηλώνεται καθαρότερα. Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἐπαναληπτικὸς χαρακτήρας ποὺ

---

41. Ὅ.π. (σημ. 29, 32 καὶ 21).

42. Ἡ παράθεση τοῦ κειμένου γίνεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ H. DILLER (Berlin 1970).

43. Στοιχεῖο τῆς ἔμμεσης παράδοσης τοῦ κειμένου, ὄχι βέβαια ἀρκετὰ ἀξιόπιστο, ἀποτελεῖ ἡ παλιὰ λατινικὴ μετάφραση τοῦ χφ Paris. Lat. 7027, 10. αἰ. μ.Χ. Θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ κάθε φορὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ἀπὸ τὴ μετάφραση ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ μέρη τοῦ κειμένου ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν. Ἡ μετάφραση αὐτὴ εἶναι γεμάτη λάθη καὶ πολλὲς φορὲς ἔχει λέξεις ἢ φράσεις αὐτούσιες ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο (βλ. σημ. 24).

44. Τὰ σημαντικότερα χειρόγραφα τῆς παράδοσης τοῦ *π.ἀ.ὑ.τ.* εἶναι: V(aticanus) Gr. 276, 12. αἰ., B(arberinus) Is, 16. αἰ., E = Parisinus 2255, 15. αἰ.

45. Στὴν περίπτωση ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ δηλωθεῖ τὸ τετελεσμένο γεγονὸς (= ὅταν ἔχουν περάσει τὰ πενήντα τους χρόνια), θὰ περιμέναμε παρακείμενο (*ὁκόταν . . . ὑπερβεβληκότες ὦσι*), ὄχι ἀόριστο.

πιστεύουμε ὅτι ἐκφράζεται ἐδῶ, πρέπει νὰ συνεχίζεται καὶ στὴν κύρια πρόταση ποὺ ἀκολουθεῖ: *κατάρροι ἐπιγενόμενοι παραπληκτικοὺς ποιεῦσι τοὺς ἀνθρώπους*. Διαπιστώνουμε ἔτσι μιὰ σχέση συγχρονικὴ ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς προτάσεις, τὴν κύρια καὶ τὴ δευτερεύουσα·[46] μιὰ σχέση ποὺ ὑπογραμμίζεται ἀπὸ τὸν προγνωστικὸ χαρακτήρα τῆς παρατήρησης ποὺ κάνει ἐδῶ ὁ συγγραφέας.

Ὁ λόγος ὅμως τώρα γιὰ τὸ *ἐπιγενόμενοι*. Τὸ ἑπόμενο ἐρώτημα θὰ μποροῦσε νὰ ἀναφέρεται στὴ σχέση τῆς μετοχῆς μὲ τὸ ρῆμα *ποιεῦσι*. Δηλώνεται μὲ αὐτὴν μιὰ προτερόχρονη πράξη ποὺ μόλις λήξει θὰ φανοῦν τὰ ἀποτελέσματά της; Θὰ καταλάβουμε δηλαδή: «πέφτουν ὑγρὰ ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο καὶ αὐτὸ —ἀφοῦ τελειώσει— τοὺς προκαλεῖ ἀποπληξία»; Ἢ μήπως διορθώνοντας σὲ ἐνεστώτα, γράφοντας δηλαδὴ *ἐπιγινόμενοι*, θὰ μπορούσαμε νὰ δοῦμε αὐτὸ ποὺ δηλώνεται μὲ τὴ μετοχὴ σὰ μιὰ αἰτία ποὺ ὅσο κρατάει φέρνει καὶ τὰ ἀνάλογα ἀποτελέσματα; Δὲ θὰ μπορούσαμε ἄραγε νὰ καταλάβουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ κείμενο ὡς ἑξῆς: «Πέφτουν ὑγρὰ ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια στιγμὴ —ὅσο αὐτὸ διαρκεῖ— τοὺς πιάνει τοὺς ἀνθρώπους ἀποπληξία»; Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ προσέξει κανεὶς ὅτι ὁ E. Littré τὸν ἀόριστο ποὺ δέχεται στὸ κείμενό του (*ἐπιγενόμενοι*) τὸν μεταφράζει ὡς ἐνεστώτα (. . ., les hommes sont exposés à des fluxions qui viennent du cerveau, et qui produisent des paralysies,).[47] Ἂς δοῦμε ὅμως τὴν ἑπόμενη πρόταση. Διαβάζουμε: *ὁκόταν ἐξαίφνης ἡλιωθέωσι τὴν κεφαλὴν ἢ ῥιγώσωσι* (= ὅταν τοὺς χτυπήσει ξαφνικὰ ὁ ἥλιος στὸ κεφάλι ἢ τοὺς διαπεράσει κρύο). Μὲ αὐτὴν τὴν πρόταση δηλώνεται ἀκριβῶς ἡ στιγμὴ ποὺ ἐκδηλώνεται ἡ ἀσθένεια. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐμφάνισή της, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ αἰτία βρίσκεται στὸ *κατάρροι ἐπιγινόμενοι*. Ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἡ ἀποπληξία εἶναι τὸ στιγμιαῖο *ὁκόταν ἐξαίφνης ἡλιωθέωσι τὴν κεφαλὴν ἢ ῥιγώσωσι*, ἐνῶ αἰτία της ἡ μετοχὴ γιὰ τὴν ὁποία συζητοῦμε. Ἔτσι βλέποντας τὰ πράγματα, σχηματίζουμε τὴ γνώμη ὅτι ἡ μετοχὴ πρέπει νὰ δηλώνει τὴ διάρκεια ἐπίδρασης τῆς αἰτίας ἐκείνης ποὺ προκαλεῖ τὴν ἀρρώστια.

Ἡ αἰτία ἑπομένως *κατάρροι ἐπιγινόμενοι* δίνεται σὲ ἐνεστώτα, ἐνῶ ἡ ἀφορμὴ *ὁκόταν ἐξαίφνης . . . ῥιγώσωσι* σὲ ἀόριστο.

Τὸ οὐσιαστικὸ *κατάρρους*, καθὼς καὶ τύπους τοῦ ρήματος *ἐπιγίγνομαι* βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλα ἱπποκρατικὰ ἔργα σὲ χρήσεις ἀνάλογες μὲ τὴ δική μας, ποὺ μποροῦν, πιστεύουμε, νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὸν ἐνεστώτα. Παραθέτουμε: *Περὶ ἱερῆς νούσου* 6,4:[48] *ἢν πυκνότεροι ἔωσιν οἱ κατάρροοι, πυκνότερα ἐ-*

---

46. Τὸ σύγχρονο δηλώνει καὶ ὁ ἐνεστώτας (*ὑπερβάλλωσι*) στὴ δευτερεύουσα πρόταση, βλ. R. Kühner - B. Gerth, II, σ. 448.

47. Ὅ.π. (σημ. 28), τ. 2, σ. 19.

48. H. Grensemann, *Ueber die heilige Krankheit*, Berlin 1968.

πίληπτος γίνεται, Περὶ ἱερῆς νούσου 13,12: *ἀνάγκη . . . τοὺς καταρρόους ἐπιγίγνεσθαι ἐν τῇσι μεταβολῇσι τούτων τῶν πνευμάτων, Περὶ νούσων*, 2,50 (Littré, τ. 7, σ. 76): *ἔπειτα καὶ πυρετοὶ ἰσχυροὶ ἐπιγινόμενοι κατ' οὖν ἔκτειναν* (= κατακτείνουσι[49]).

Ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, θὰ μπορούσαμε νὰ δεχθοῦμε:
Καὶ ὁκόταν τὰ πεντήκοντα ἔτεα ὑπερβάλλωσι, κατάρροι ἐπιγινόμενοι ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου παραπληκτικοὺς ποιεῦσι τοὺς ἀνθρώπους, ὁκόταν ἐξαίφνης ἡλιωθέωσι τὴν κεφαλὴν ἢ ῥιγώσωσι.

2. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 5,5

1 *τά τε νοσεύματα ἐλάσσω γίγνεται καὶ ἀσθενέστερα, ἔοικε δὲ τοῖσιν ἐν*
2 *τῇσι πόλεσι γ ι γ ν ο μ έ ν ο ι σ ι νοσεύμασι τῇσι πρὸς τὰ θερμὰ πνεύ-*
3 *ματα ἐστραμμένῃσι.*

Τὴ γραφὴ *γιγνομένοισι*, ποὺ δέχεται ὁ Diller, πρῶτος εἰσήγαγε στὸ κείμενο ὁ Κοραης. Ἐνεστώτα πάλι, ἀλλὰ στὴ συνεπτυγμένη του μορφὴ *γινομένοις*, διασώζει τὸ χειρόγραφο V, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἐκδότες (Littré, Kühlewein, Jones) δέχονται τὴ γραφὴ *γενομένοις*, ποὺ παραδίνεται στὰ χφφ B E.

Τὸ πρόβλημα ἐντοπίζεται, πιστεύω, στὸ ἂν θὰ προτιμήσουμε στὸ κείμενο τὸν συνεπτυγμένο ἐνεστωτικὸ τύπο *γινομένοις* ἢ τὸν τύπο τοῦ ἀορίστου *γενομένοις*, ἀφοῦ ὁ πλήρης τύπος *γιγνομένοισι*, ποὺ δὲ διασώζει καθόλου ἡ παράδοση, ἀλλὰ εἰσήγαγε στὸ κείμενο ὁ Κοραης, δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀποδεκτός.

Πιστεύω ὅτι ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ δείξει ἂν πρέπει νὰ δεχθοῦμε τὸν ἐνεστώτα ἢ τὸν ἀόριστο. Ὁ Littré στὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου, ἐνῶ κρατάει στὸ κείμενο τὸν ἀόριστο, φαίνεται ὅτι καταλαβαίνει ἐνεστώτα. Μεταφράζει: «Les maladies . . . ont de l'analogie avec celles qui règnent dans les villes exposées aux vents chauds».[50] Καὶ ὁ Jones καταλαβαίνει προφανῶς τὴ δυσκολία ποὺ παρουσιάζει ὁ ἀόριστος, ὅταν προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀποδώσει μεταφράζοντας: «οἱ ἀρρώστιες, αὐτὲς ποὺ εἴπαμε ὅτι συμβαίνουν στὶς πόλεις . . .».[51] Τὸν ἐνεστώτα πράγματι, ποὺ καταλαβαίνουν ἀλλὰ δὲν κρατοῦν στὸ κείμενο οἱ δύο αὐτοὶ ἐκδότες τοῦ ἔργου, ἀπαιτεῖ ἡ σωστὴ κατανόηση τοῦ χωρίου αὐτοῦ. Μεταφράζουμε: «Οἱ ἀρρώστιες εἶναι σπάνιες καὶ ἐλαφρότερες καὶ μοιάζουν μὲ τὶς ἀρρώστιες ποὺ παρουσιάζονται στὶς πόλεις ποὺ εἶναι ἐκτεθειμένες στοὺς θερμοὺς ἀνέμους». Μὲ τὸν ἐνεστώτα

49. F. Bechtel, ὅ.π. (σημ. 6), σ. 267 καὶ K. Deichgräber, ὅ.π. (σημ. 3), σ. 82.
50. Ὅ.π. (σημ. 28), τ. 2, σ. 25.
51. Ὅ.π. (σημ. 2), σ. 81.

ἐξάλλου διατηρεῖται ὁ τύπος *γινομένοις*, ποὺ παραδίνει ὁ καλύτερος στὸ ἱπποκρατικὸ αὐτὸ ἔργο κώδικας (V).

Γιὰ χρόνο ἄλλωστε ἐνεστώτα συνηγορεῖ καὶ τὸ ἑξῆς: ἡ φράση *τοῖς γιγνομένοισι νοσεύμασι* ἔχει τὴν ἀντίστοιχή της στὸν στίχο 1 *τὰ νοσεύματα ἐλάσσω γίγνεται*. Καὶ στὶς δύο αὐτὲς φράσεις ἔχουμε ἕνα σταθερὸ μοτίβο ποὺ ἐπανέρχεται συχνὰ στὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα: ρῆμα χρόνου ἐνεστώτα μὲ ὑποκείμενο πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ, γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἕνα φυσικὸ γεγονὸς (*Y πληθ. - P ἐνεστ.*).[52]

Ἔτσι θὰ ἤμασταν πρόθυμοι νὰ δεχθοῦμε:

τά τε νοσεύματα ἐλάσσω μὲν γίνεται καὶ ἀσθενέστερα, ἔοικε δὲ τοῖσιν ἐν τῇσι πόλεσι γινομένοις νοσεύμασι τῇσι πρὸς τὰ θερμὰ πνεύματα ἐστραμμένῃσι.

3. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,2

1 *ἦν μὲν γὰρ κατὰ λόγον γ έ ν η τ α ι τὰ σημεῖα ἐπὶ τοῖσιν ἄστροισι*
2 *δύνουσί τε καὶ ἐπιτέλλουσιν ἔν τε τῷ μετοπώρῳ ὕδατα γ έ ν η τ α ι*
3 *καὶ ὁ χειμὼν μέτριος καὶ μήτε . . . ἔν τε τῷ ἦρι ὕδατα γ έ ν η τ α ι*
4 *ὡραῖα καὶ ἐν τῷ θέρει, οὕτω τὸ ἔτος ὑγιεινότατον εἰκὸς εἶναι.*

Si enim curationem (cum ratione, KÜHL.*) f u e r i n t stellis occidentibus et orientibus: In autumno vera aqua esintet (vero ea quae s i n t et,* A*) hiempe temperata et non . . .*

Lat

ἦν μὲν κατὰ λόγον γ έ ν η τ α ι τὰ σημεῖα . . ., ἦν ὕδατα γ έ ν η τ α ι, ἔν τε τῷ ἦρι γ έ ν η τ α ι ὕδατα . . .

Γαλ.[53]

Τὰ χφφ διασώζουν στὸ στίχ. 1 *τὴ γραφὴ γίνηται*. Ὁ Γαληνὸς στὸ ὑπόμνημά του στὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο *Ἀφορισμοὶ* παραθέτει τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ *π.ἀ.ὑ.τ.*, γιὰ νὰ ἐξηγήσει τί σημαίνει ἡ ἔκφραση *καθεστὼς καιρός*. Ἐκεῖ ἁπαντᾶ ἡ γραφὴ *γένηται*. Τὸν τύπο αὐτὸ τοῦ ἀορίστου ποὺ διασώζει ὁ Γαληνός,[54]

---

52. Ἀνάλογες ἐκφράσεις: *π.ἀ.ὑ.τ.*: *ὀφθαλμίαι ἐγγίνονται* (3,7), *καθάρσιες οὐκ ἐπιγίνονται* (4,8), *λειεντερίαι ἐπιγίνονται* (10,9), *λίθοι οὐ γίνονται* (9,8), *ὕδρωπες πλεῖστοι γίνονται* (7,4). *Προγνωστικόν*: *αἱ ἀποστάσεις γίνονται* (KÜHL. 105,2), *σπασμοὶ γίνονται* (KÜHL. 106,22), *φλεγμοναὶ ἐπιγίνονται καὶ αἱμορραγίαι* (KÜHL. 104,7).

53. C. G. KÜHN, *Cl. Galeni Opera omnia*, Lipsiae 1829, XVIIB, σ. 575.

54. Ὅτι πρέπει νὰ εἴμαστε ἐπιφυλακτικοί, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς παλιότερους ἐρευνητές, σὲ ὅ,τι μᾶς παραδίνεται σὰν ἔμμεση παράδοση —ἄλλες φορὲς ἴσως πολὺ πολὺ χρήσιμο— στὰ συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ γιὰ τὰ ἱπποκρατικὰ κείμενα, μπορεῖ νὰ φανεῖ καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παραθέτει ὁ Γαληνὸς τὸ χωρίο ἀπὸ τὸ *π.ἀ.ὑ.τ.* (10,3), *τὰς δυσεντερίας*

πρῶτος τὸν δέχθηκε ὁ Κορανς καὶ στὴ συνέχεια ὅλοι οἱ ἐκδότες τοῦ ἔργου. Στοὺς στίχους 2 καὶ 3 ἡ παράδοση ἔχει ἀόριστο.

Ἂν προσπαθούσαμε νὰ βροῦμε τὴν ἀντιστοιχία μὲ τοὺς ἀνάλογους τύπους τῆς λατινικῆς μετάφρασης, θὰ σημειώναμε: *γένηται* (τὰ σημεῖα)~*fuerint, γένηται* (ὕδατα)~*sint* τοῦ χφφ A. Θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ *fuerint* μᾶς ὁδηγεῖ στὸν ἀόριστο, ἐνῶ τὸ *sint* στὸν ἐνεστώτα. Ἂς ἔχουμε ὅμως ὑπόψη μας ὅτι σὲ παρατηρήσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ προσφέρει ἡ λατινικὴ μετάφραση, δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ δίνουμε ἰδιαίτερο βάρος (βλ. σημ. 43)· μόνο ἐνδεικτικὰ θὰ μποροῦσε νὰ τὶς ἀναφέρει κανείς.

Ἂν κοιτάξουμε ἀπὸ κοντὰ τὸ κείμενο, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ τί εἴδους ἐποχὲς μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν ἕνα χρόνο καλὸ γιὰ τὴν ὑγεία τῶν ἀνθρώπων. Ὅσες δηλ. φορὲς συμβαίνει —καὶ αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι μοναδικὸ— νὰ ἔχουμε αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ εἴδους τὶς ἐποχὲς —ὄχι μόνο μιά, ἀλλὰ ὅλες μαζὶ τέτοιες ποὺ πρέπει—, θὰ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἀνάλογη χρονιὰ (βλ. καὶ σσ. 26-27). Ἤδη λίγο πιὸ πάνω στὸ κείμενο διαβάζουμε: *Περὶ δὲ τῶν ὡρέων ὧδε ἄν τις ἐνθυμεύμενος διαγιγνώσκοι, ὁκοῖόν τι μέλλει ἔσεσθαι τὸ ἔτος, εἴτε νοσερὸν εἴτε ὑγιεινὸν* (10,1). Τὸ *μέλλει ἔσεσθαι* εἶναι ἐνδεικτικὸ αὐτοῦ ποὺ ὑποστηρίζουμε. Τονίζεται ὁ προγνωστικὸς χαρακτήρας τῆς παρατήρησης ποὺ κάνει ὁ συγγραφέας καὶ δηλώνεται ἡ δυνατότητα ἐπανάληψης αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁδηγούμαστε, νομίζω, στὸν ἐνεστώτα. Ἴσως δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ἡ παρουσία τῶν τύπων *δύνουσι, ἐπιτέλλουσι* σὲ ἐνεστώτα, καὶ ἀκόμη —πολὺ πιθανὸ— ἡ διατύπωση σὲ ἐνεστώτα τοῦ *οὕτω τὸ ἔτος ὑγιεινότατον εἰκὸς εἶναι.*

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἂς ξαναθυμηθοῦμε πάλι κάτι ποὺ ὑπογραμμίσαμε στὴν περίπτωση 2, τὴν ἐπανάληψη τοῦ μοτίβου *Y πληθ. - P ἐνεστ.*, ὅταν δηλώνεται ἕνα φυσικὸ γεγονὸς συνεχὲς καὶ ἐπαναλαμβανόμενο. Ἔτσι κατὰ τὸ *δυσεντερίαι γίγνονται, νοσεύματα γίγνονται, θάνατοι γίγνονται* μπορεῖ νὰ ἔχουμε τά: *ἢν ... σημεῖα γίνηται ... ὕδατα γίνηται ...* σὲ ἐνεστώτα. Μὲ ἐνεστώτα ἄλλωστε στὸ στίχο 1 εἴμαστε σύμφωνοι καὶ μὲ τὴν παράδοση τοῦ κειμένου. Ὅτι βέβαια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δεχθοῦμε διαφορετικὸ χρόνο γιὰ τοὺς τρεῖς τύπους τῆς ὑποτακτικῆς στὸ κείμενο, εἶναι, νομίζουμε, φανερό.

Παραθέτουμε στὴ συνέχεια ἐκφράσεις ἀνάλογες μὲ αὐτὲς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ ἀπὸ τὸ *π.ἀ.ὑ.τ.* καὶ ποὺ πιστεύουμε ὅτι μᾶς ὁδηγοῦν στὸν ἐνεστώτα:

εἰκὸς ἐστι γίγνεσθαι καὶ τῇσι γυναιξὶ καὶ τοῖς εἴδεσι τοῖς ὑγροτέροισι: ἀντὶ τοῦ *γίγνεσθαι* ποὺ ὁμόφωνα παραδίνει ἡ παράδοση, καὶ ὅπου ἡ ἔκφραση *εἰκὸς* + *ἐνεστ.* (= *γίγνεσθαι*) ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ καὶ τυπικὸ μοτίβο ἔκφρασης, ἀπαντᾶ στὸ Γαληνὸ ὁ τύπος *γενέσθαι* (*τὰς δὲ δυσεντερίας εἰκὸς γενέσθαι τῇσι γυναιξὶ καὶ τοῖσιν ἀνδράσιν τοῖσιν ὑγροτέροισιν*, C. G. Kühn, XVIIB, σ. 579).

οὐ τοίνυν ἐκ τοιαύτης γῆς οἷόν τε ὕδατα ἀγαθὰ γίγνεσθαι (7,7), *τὸν δὲ χειμῶνα θερμὰ γίγνεται, τὸ δὲ θέρος ψυχρὰ* (ὕδατα) (7,8), (ὕδατα) *κακὰ εἰκὸς γίγνεσθαι* (7,1), *ὄμβροι ... γίγνονται ... πολλοί τε καὶ ἰσχυροὶ* (15,1).

Ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, θὰ προτείναμε τὸ κείμενο νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἑξῆς:

ἢν μὲν γὰρ κατὰ λόγον γίνηται τὰ σημεῖα ἐπὶ τοῖσιν ἄστροισι δύνουσί τε καὶ ἐπιτέλλουσιν ἔν τε τῷ μετοπώρῳ ὕδατα γίνηται καὶ ὁ χειμὼν μέτριος καὶ μήτε ... ἔν τε τῷ ἦρι ὕδατα γίνηται ὡραῖα καὶ ἐν τῷ θέρει, οὕτω τὸ ἔτος ὑγιεινότατον εἰκὸς εἶναι.

4. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,3

1 *ἢν δὲ ὁ μὲν χειμὼν αὐχμηρὸς καὶ βόρειος γ έ ν η τ α ι, τὸ δὲ ἦρ ἔπομ-*
2 *βρον καὶ νότιον, ἀνάγκη τὸ θέρος πυρετῶδες γίνεσθαι καὶ ὀφθαλμίας*
3 *ἐμποιεῖν.*

Si vero hiemps sicca et frigida f u e r i t vernum humidum et austrinum necesse est estate febris adferre. Lat

ἢν δὲ ὁ μὲν χειμὼν αὐχμηρὸς καὶ βόρειος γ έ ν η τ α ι, τὸ δ' ἔαρ ἔπομβρον καὶ νότιον, ἀνάγκη τὸ θέρος πυρετῶδες εἶναι καὶ ὀφθαλμίας ἐμποιεῖν.

Γαλ. (ὅ.π. σημ. 53, σ. 578)

Διὰ τί τοῦ χειμῶνος βορείου γ ε ν ο μ έ ν ο υ, ἐὰν τὸ ἔαρ ἔπομβρον γ έ ν η τ α ι καὶ νότιον, τὸ θέρος νοσῶδες γίνεται πυρετοῖς καὶ ὀφθαλμίαις;

(Ἀριστ. *Προβλ.* 1,8)[55]

Ἡ χειρόγραφη παράδοση στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁμόφωνα παραδίνει *γένηται*. Στὸν ἀόριστο μᾶς ὁδηγεῖ καὶ ἡ ἔμμεση παράδοση τοῦ κειμένου (Ἀριστοτέλης, Γαληνός, λατ. μετάφρ.). Τὸ ἐκφραστικὸ σχῆμα τοῦ χωρίου αὐτοῦ —μοτίβο ἐπαναλαμβανόμενο σὲ ὁλόκληρη τὴν παράγραφο— εἶναι: *ἢν* + Ὑποτ. → ἀπρόσ. ἔκφρ. + ἀπρμφ. Τὸ ἴδιο μοτίβο τὸ εἴδαμε ἤδη στὴν προηγούμενη περίπτωση (3). Ἐκεῖ ἀποφανθήκαμε ὅτι ὁ χρόνος ποὺ μᾶς χρειαζόταν ἦταν ὁ ἐνεστώτας (*ἢν γίνηται τὰ σημεῖα ... ἢν ὕδατα γίνηται, τὸ ἔτος ὑγιεινότατον εἰκὸς εἶναι*).

Βλέποντας τὴν περίπτωση αὐτὴ σὲ σχέση μὲ ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς: Οἱ ἐποχὲς εἶναι ἐκεῖνες ποὺ κανονίζουν τί χρονιὰ θὰ ἔχουμε. Ἂν τὸ φθινόπωρο, ὁ χειμώνας, ἡ ἄνοιξη, τὸ καλοκαίρι, ὅλα αὐτὰ μαζί, εἶναι ὅπως ταιριάζει νὰ εἶναι, τότε ἡ χρονιὰ —κάθε χρονιά, φτάνει νὰ ἔχει τὶς κατάλληλες προϋποθέσεις— θὰ εἶναι γεμάτη ὑγεία γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὴ ἡ σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος ποὺ καλύπτει ἕνα ὅλο καὶ ἐκφράζει μιὰ γενικὴ ἀρχή, δεχθήκαμε ὅτι ἐκφράζεται μὲ ἐνεστώτα. Τώρα προ-

55. Im. Bekker, *Aristotelis opera*, Berlin 1931, τ. 2, 859 b 21-23.

χωροῦμε σὲ κάτι ἄλλο. Βλέπουμε παρακάτω νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ τί λογῆς θὰ εἶναι τὸ καλοκαίρι ὕστερα ἀπὸ ἑνὸς ὁρισμένου εἴδους χειμώνα καὶ μιὰ ὁρισμένου εἴδους ἄνοιξη. Περνᾶμε δηλαδὴ σὲ μερικότερα καὶ πιὸ συγκεκριμένα θέματα. Τὸ τί καιρὸ θὰ κάνει ἢ τί ἀρρώστιες θὰ βροῦν τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ ἐποχή, θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸ τί λογῆς θὰ εἶναι οἱ προηγούμενες καὶ ἂν θὰ ἔχει ἐπιτευχθεῖ ὁ κατάλληλος συνδυασμός. Πιστεύω ὅτι μετὰ τὸ γενικὸ μοντέλο *ἐποχές* → ἔτος ποὺ ἐκφράζεται μὲ ἐνεστώτα, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἀκολουθοῦν τὰ μερικότερα *ἐποχή* → *ἐποχὴ* ποὺ ἐκφράζονται μὲ ἀόριστο.

Κατὰ συνέπεια, τὸ δὲ στὸ *ἦν δὲ ὁ μὲν χειμὼν αὐχμηρὸς* . . . δὲν εἶναι μεταβατικό, ἀλλὰ ἀντιθετικό. Ἀντιθέτονται δύο πράγματα, τὸ γενικὸ καὶ τὸ μερικό· ὁ ἐνεστώτας μὲ τὸν ἀόριστο. Ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, πιστεύουμε ὅτι ὀρθὰ παραδόθηκε στὸ κείμενο ὁ ἀόριστος *γένηται*.

Καὶ κάτι ἀκόμη. Πρέπει ἴσως κάθε φορὰ νὰ ἐξετάζουμε μήπως οἱ τύποι *γένηται, γενόμενος, γενέσθαι* κλπ. εἶναι τύποι ἀορίστου τοῦ *εἰμὶ* καὶ ὄχι τοῦ *γίγνομαι*. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση δὲ θὰ μᾶς ἦταν δύσκολο νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὸ *ἦν ὁ χειμὼν αὐχμηρὸς καὶ βόρειος γένηται* χρησιμοποιεῖται ἀόριστος γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναφέραμε, καὶ ὅτι ὁ ἔντονα συνδετικὸς χαρακτήρας τοῦ *γένηται* ἐδῶ, ἂν τὰ πράγματα ἀπαιτοῦσαν ἐνεστώτα, θὰ ὁδηγοῦσε ὑποχρεωτικὰ στὸν τύπο *ᾖ* (πρβλ. *ἦν δὲ βόρειόν τε ᾖ καὶ ἄνυδρον* (τὸ θέρος), 10,12), καὶ ὄχι στὸν ἀντίστοιχο ἐνεστωτικὸ τύπο τοῦ ρήματος *γίγνομαι*.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸν τύπο τῆς ὑποτακτικῆς τοῦ ἀορίστου πρέπει πιὰ νὰ τὸν δεχθοῦμε σὲ ὅλες τὶς ἀνάλογες περιπτώσεις τοῦ ἴδιου αὐτοῦ κειμένου.

5. Ἱπ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,3

1 *ὁκόταν γὰρ τὸ πνῖγος ἐ π ι γ έ ν η τ α ι ἐξαίφνης . . ., ἀνάγκη διπλόον*
2 *τὸ καῦμα εἶναι.*

quando enim estus i n r u e r i t repente . . . Lat

ὅταν γὰρ τοῦ θέρους ἐ π ι γ ί ν ε τ α ι πνῖγος ἐξαίφνης . . ., ἀνάγκη διπλοῦν τὸ καῦμα εἶναι. Γαλ. (ὅ.π. σημ. 53, σ. 578)

Ὅλοι οἱ ἐκδότες δέχονται *ἐπιγένηται*. Ἡ παρουσία τοῦ ἐπιρρήματος *ἐξαίφνης* προσδιορίζει τὸ στιγμιαῖο τῆς πράξης καὶ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀπαίτηση τοῦ κειμένου ἐδῶ γιὰ ἀόριστο.

Ἡ στιγμὴ ὅμως εἶναι κατάλληλη νὰ διατυπώσουμε ἐδῶ μιὰ παρατήρηση: Ἤδη συναντήσαμε ὡς τώρα τὶς ἐκφράσεις: *τὸ ἔτος ὑγιεινότατον εἰκὸς εἶναι* (περίπτ. 3), *ἀνάγκη τὸ θέρος πυρετώδες γίγνεσθαι καὶ ὀφθαλμίας ἐμποιεῖν* (περίπτ. 4), *ἀνάγκη διπλόον τὸ καῦμα εἶναι* (περίπτ. 5). Ἂν προσέξουμε, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν ἐκφραστικὸ τρόπο δηλώνεται ἡ ἀναγκαιότητα μὲ τὴν ὁποία συμβαίνουν τὰ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα. Ἕνα τέτοιο

φαινόμενο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι προϊὸν τύχης, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα φυσικῆς ἀναγκαιότητας. Ἔτσι, ἕνα καλοκαίρι μὲ πυρετούς, μιὰ ὑγιεινὴ χρονιά, ἡ δυνατὴ ζέστη, οἱ ἀρρώστιες προέρχονται, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσης, ἀπὸ ὁρισμένες αἰτίες. Ἂς δοῦμε ἕνα παράδειγμα: *ἦν δὲ ὁ μὲν χειμὼν αὐχμηρὸς καὶ βόρειος γένηται, τὸ δὲ ἦρ ἔπομβρον καὶ νότιον, ἀνάγκη τὸ θέρος πυρετῶδες γίνεσθαι καὶ ὀφθαλμίας ἐμποιεῖν* (*π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,3). Ἕνα φυσικὸ γεγονὸς (*τὸ θέρος πυρετῶδες γίγνεσθαι καὶ ὀφθαλμίας ἐμποιεῖν*)—ἀποτέλεσμα—, προκύπτει ἀπὸ ἕνα ἄλλο (*ἦν δὲ ὁ μὲν χειμὼν αὐχμηρὸς καὶ βόρειος γένηται, τὸ δὲ ἦρ ἔπομβρον καὶ νότιον*) —αἰτία—, κατὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα (*ἀνάγκη*). Εἶναι ἐνδιαφέρον ἀκόμη νὰ προσέξουμε ὅτι αὐτὴ ἡ κατὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα ἐμφάνιση ἑνὸς φυσικοῦ φαινομένου ἐκφράζεται σ' αὐτὸ τὸ ἔργο μὲ ἕναν ὁρισμένο τρόπο: ἀπρόσ. ἔκφρ. (εἰκός, ἀνάγκη) + ἀπρμφ. ἐνεστ. Ἀντιγράφουμε ἐνδεικτικὰ μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ κείμενο: *τὰς δυσεντερίας εἰκὸς γίγνεσθαι* (10,6), *καύσους γίγνεσθαι εἰκὸς* (10,10), *τὸν χειμώνα ἀνάγκη νοσερὸν εἶναι* (10,10). Ὕστερα ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτή, πιστεύω ὅτι ἔχουμε στὰ χέρια μας ἕνα χαρακτηριστικὸ τύπο ἔκφρασης στὸ ἱπποκρατικὸ αὐτὸ ἔργο, τῆς μορφῆς: Αι(τία) $\xrightarrow[\text{εἰκός, ἀνάγκη}]{\text{Αν(αγκαιότητα)}}$ Απ(οτέλεσμα).

6. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,4

1 *καὶ ἢν μὲν ἐπὶ κυνὸς ἐπιτολῇ ὕδωρ ἐ π ι γ έ ν η τ α ι καὶ χειμὼν καὶ*
2 *οἱ ἐτησίαι πνεύσωσι, ἐλπὶς παύσασθαι καὶ τὸ μετόπωρον ὑγιηνὸν γ ε-*
3 *ν έ σ θ α ι· ἢν δὲ μή, κίνδυνος θανάτους τε γ ε ν έ σ θ α ι τοῖσι παι-*
4 *δίοισι καὶ τῇσι γυναιξί, τοῖσι δὲ πρεσβύτῃσιν ἥκιστα, τούς τε π ε ρ ι-*
5 *γ ε ν ο μ έ ν ο υ ς ἐς τεταρταίους ἀποτελευτᾶν καὶ ἐκ τῶν τεταρταίων*
6 *εἰς ὕδρωπας.*

si que corpora aut carnes a sole siccata f u e r i n t ... et flaverit auster siccus autumnum salubre non f u e r i t, sed tempestivum scias metu mortis a d v e n i r e pueris et mulieribus ... eos autem qui e v a s e r i n t in quartanas consumare.

Lat

καὶ ἢν μὲν ἐ π ι γ έ ν η τ α ι ..., ἐλπὶς παύσεσθαι καὶ τὸ μετόπωρον ὑγιεινὸν γ ε ν έ σ θ α ι· εἰ δὲ μή, κίνδυνος θανάτου γ ε ν έ σ θ α ι τοῖς παιδίοις ..., τοὺς δὲ π α ρ α γ ε ν ο μ έ ν ο υ ς ... ἀποτελευτᾶν.

Γαλ. (ὅ.π. σημ. 53, σ. 583)

Ἡ χειρόγραφη παράδοση δὲν μᾶς δίνει διαφορετικὴ γραφὴ σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς τύπους γεν- (*ἐπιγένηται, γενέσθαι, γενέσθαι, περιγενομένους*). Δὲ φαίνεται ἐξάλλου νὰ ὑπάρχει λόγος γιὰ ἀντίρρηση στὴν παράδοση τῶν τύπων *ἐπιγένηται* (στίχ. 1) καὶ *γενέσθαι* (στίχ. 2-3). Πράγματι, ὁ ἀκριβὴς χρονικὸς

προσδιορισμὸς *ἐπὶ κυνὸς ἐπιτολῇ* καθορίζει καὶ τὸ χρόνο τοῦ πρώτου ρήματος ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀόριστος. Ὅσο γιὰ τὸ ἀπρμφ. *γενέσθαι* (στίχ. 2-3), θὰ θέλαμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς: Ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ ἀπρμφ. *παύσασθαι* καὶ ἡ ἀπόδοση καὶ τῶν δύο αὐτῶν τύπων στὸ *ἐλπίς (ἐστι)* μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ εἶδος τῆς ἐξάρτησης τῶν ἀπαρεμφάτων. Μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *ἐλπὶς* δηλώνεται ἡ πίστη τοῦ γιατροῦ —καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα λογικό, νοητικὸ συμπέρασμα— σὲ κάτι ποὺ περιμένει νὰ συμβεῖ.[56] Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση εἶναι συχνὴ ἡ σύνταξη μὲ ἀόριστο.

Ἐνεστώτα θὰ προτείναμε στὴ θέση τοῦ ἀορίστου στὸ στίχ. 3. Ἐδῶ ὁ βαθμὸς τῆς βεβαιότητας καὶ ἑπομένως ἡ ἀναγκαιότητα νὰ προκύψει ἕνα ὁρισμένο ἀποτέλεσμα εἶναι μεγαλύτερος. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁδηγούμαστε πρὸς τὸν ἐνεστώτα. Ἡ σύνδεση ἐξάλλου **τοῦ *θανάτους γενέσθαι*** μὲ τὸ ἄλλο ἀπαρέμφατο *ἀποτελευτᾶν*, ὅπου δίνονται παράλληλα δύο πράγματα, **ὁδηγεῖ στὸν ἐνεστώτα.**

Προχωροῦμε τώρα στὸν τύπο *περιγενομένους*, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ θέλαμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα: Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δεχόμαστε τὸν ἐνεστώτα καὶ γράφουμε *θανάτους γίνεσθαι*, δίνοντας κάποια διάρκεια στὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου, αὐτόματα ἡ ἴδια διάρκεια ἐπεκτείνεται καὶ στὴ μετοχὴ *περιγενομένους*. Μεταφράζουμε: «Ὑπάρχει κίνδυνος νὰ βρίσκουν τὸν θάνατο οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά, καὶ ὅσοι ἐπιζοῦν νὰ καταλήγουν σὲ τεταρταίους πυρετούς». Τὸ *περιγενομένους* σὲ ἐνεστώτα θὰ συνδέει τὸ *γίνεσθαι* μὲ τὸ *ἀποτελευτᾶν*. Τὴν προτίμησή μας βέβαια γιὰ τὸν ἐνεστωτικὸ τύπο *περιγινομένους* τὴ δηλώνουμε μὲ κάποια ἐπιφύλαξη, γιατὶ δὲν ἔχουμε ἄλλα στοιχεῖα ποὺ νὰ ἐνισχύουν τὴν ἄποψή μας.

Ὕστερα ἀπὸ τὴ διόρθωση **σὲ ἐνεστώτα** ποὺ προτείνουμε —ἀλλοῦ μὲ μεγαλύτερη (στίχ. 3) καὶ ἀλλοῦ μὲ μικρότερη (στίχ. 4-5) βεβαιότητα—, τὸ κείμενο θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι:

Καὶ ἢν μὲν ἐπὶ κυνὸς ἐπιτολῇ ὕδωρ ἐπιγένηται καὶ χειμὼν καὶ οἱ ἐτησίαι πνεύσωσι, ἐλπὶς παύσασθαι καὶ τὸ μετόπωρον ὑγιηρὸν γενέσθαι. Ἢν δὲ μή, κίνδυνος θανάτους τε γίνεσθαι τοῖσι παιδίοισι καὶ τῇσι γυναιξὶ . . ., τοὺς τὲ περιγινομένους ἐς τεταρταίους ἀποτελευτᾶν καὶ ἐκ τεταρταίων εἰς ὕδρωπας.

---

56. Γιὰ τὰ *ἐλπίζω - ἐλπὶς* στὸ Θουκυδίδη καὶ στὰ Ἱπποκρατικὰ ἔργα βλέπε: Δ. Δ. ΛΥΠΟΥΡΛΗ, <Ὁ Θουκυδίδης καὶ ἡ ἱπποκρατικὴ πρόγνωση>, ***Φίλτρα. Τιμητικὸς τόμος Σ. Γ. Καψωμένου***, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 94-99.

7. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,5

1 *ἢν δ' ὁ μὲν χειμὼν νότιος γ έ ν η τ α ι καὶ ἔπομβρος καὶ εὔδιος, τὸ δὲ*
2 *ἦρ βόρειόν τε καὶ αὐχμηρὸν καὶ χειμέριον, πρῶτον μὲν τὰς γυναῖκας*
3 *. . . τιτρώσκεσθαι εἰκός.*

Si autem hiemps austrina f u e r i t et pluviales . . . Lat

ἢν δὲ νότιος ὁ χειμὼν καὶ ἔπομβρος καὶ εὔδιος γ έ ν η τ α ι, τὸ δὲ ἔαρ . . ., ἐκτιτρώσκουσιν. Γαλ. (ὅ.π. σημ. 53, σ. 585)

Διὰ τί, ἐὰν ὁ χειμὼν νότιος γ έ ν η τ α ι καὶ ἔπομβρος . . .
Ἀριστ. *Προβλ.* 1,9 (860a 12)

Ἡ ὑποτακτικὴ *γένηται* παραδίνεται σὲ ὅλα τὰ χειρόγραφα. Εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ ἐδῶ (ὅπως *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,3 *ἢν δὲ ὁ χειμὼν αὐχμηρὸς γένηται*) γίνεται λόγος γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ὅπου ἕνας εἰδικὸς συνδυασμὸς συνθηκῶν καιροῦ σὲ ὁρισμένες ἐποχὲς φέρνει τὰ ἀποτελέσματά του. Γιὰ τοὺς λόγους ἑπομένως ποὺ διεξοδικὰ ἀναπτύξαμε καὶ στὴν περίπτωση 4 ὁ ἀόριστος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ χρόνος ποὺ χρειάζεται ἐδῶ. Ὅτι ὁ ἀόριστος *γένηται* πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἀρχικὸς τύπος στὸ κείμενο, εἶναι πιθανὸ νὰ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξῆς περιθωριακὴ σημείωση τοῦ χειρογράφου **E** στὸ σημεῖο αὐτό: *ὅτι χειμῶνος νοτίου καὶ ἐπόμβρου γενομένου, τοῦ δὲ ἦρος βορείου καὶ αὐχμηροῦ, αἱ ἐν γαστρὶ ἔχουσαι γυναῖκες τιτρώσκονται.* Ἡ ἀντιστοιχία στὸ χρόνο τοῦ *ἢν γένηται* τοῦ κειμένου μὲ τὸ *γενομένου* τῆς σημείωσης εἶναι ἐνδεικτική.

8. Ἱππ., *π.ἀ.ὑ.τ.*, 10,7

1 *Ὁκόταν γὰρ τοῦ χειμῶνος ἐόντος νοτίου καὶ θερμοῦ <τὰ> τοῦ σώματος*
2 *μὴ ξυνίστηται μηδὲ <αἱ> φλέβες, τοῦ ἦρος ἐ π ι γ ι ν ο μ έ ν ο υ βο-*
3 *ρείου καὶ αὐχμηροῦ καὶ ψυχροῦ ὁ ἐγκέφαλος, ὁπηνίκα αὐτὸν ἔδει . . .,*
4 *τηνικαῦτα πήγνυταί τε καὶ ξυνίσταται· ὥστε ἐξαίφνης τοῦ θέρεος*
5 *ἐ π ι γ ε ν ο μ έ ν ο υ καὶ τοῦ καύματος [καὶ τῆς μεταβολῆς ἐ π ι-*
6 *γ ι γ ν ο μ έ ν η ς] ταῦτα τὰ νοσεύματα ἐπιπίπτειν.*

. . . neque venis verno s u p e r v e n i e n t e m boreo sicco . . . Ita ut repente estatem s u p e r v e n i e n t e m hos morbos inruere Lat

Στὸ στίχο 2 *ἐπιγινομένου* εἶναι ἡ γραφὴ τοῦ V, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ ὁ G. Gundermann[57] καὶ ὁ H. Diller·[57] *ἐπιγενομένου* ἔχουν τὰ χειρό-

57. Ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἐκδότες τοῦ *π.ἀ.ὑ.τ.* ὁ πρῶτος (Gundermann) ἀντιγράφει ἀκριβῶς τὸν κώδικα V, ἐνῶ ὁ δεύτερος (Diller) δέχεται εἰδικὰ γιὰ τοὺς τύπους *γίγνομαι - γίνομαι* ὅ,τι διασώζει ὁ κώδικας αὐτός. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ καταντᾶ

γραφα B E. Τὸν ἀόριστο προτιμοῦν σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐκδότες τοῦ ἔργου (Κορας, Littré, Kühlewein, Jones). Θὰ μπορούσαμε ἴσως ἐδῶ νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν ἀντιστοιχία ποὺ διακρίνουμε ἀνάμεσα στὸ *τοῦ χειμῶνος ἐόντος νοτίου ... μὴ ξυνίστηται* τῆς δευτερεύουσας πρότασης καὶ στὸ *τοῦ ἦρος ἐπιγινομένου βορείου ... πήγνυταί τε καὶ ξυνίσταται* τῆς κύριας πρότασης. Κάτω ἀπὸ τὸ σχῆμα *ἐνεστ. - ἐνεστ.* τῆς πρώτης πρότασης μπορεῖ νὰ ἐξυπακούεται ἕνα ἀνάλογο σχῆμα στὴ δεύτερη πρόταση, ὁπότε ὁ ἐνεστώτας *ἐπιγινομένου* νὰ ἐντάσσεται στὸ σχῆμα αὐτό.

Βεβαίως στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξουμε ἀνεπιφύλακτα τὸν ἐνεστώτα, ἂν καὶ θὰ ἤμασταν πρόθυμοι νὰ κρατήσουμε τὴ γραφὴ αὐτή, ποὺ παραδίνει ὁ κώδικας V, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἤδη τονίσαμε, θεωρεῖται ἀξιόπιστος. Εἶναι ἄραγε χωρὶς σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἄλλοι κώδικες B E, ποὺ θεωροῦνται κατώτεροι, εἶναι συνήθως φορεῖς τύπων σὲ *γιγν-* καὶ *γεν-*[58] (πρβλ. καὶ στίχ. 5-6);

Τὸ ἐπίρρημα *ἐξαίφνης* δίπλα στὴ μετοχὴ *ἐπιγενομένου* (στίχ. 5) ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀόριστο, ποὺ διασώζουν καὶ τὰ χειρόγραφα.

Γιὰ τὸ *ἐπιγιγνομένης* ἡ χειρόγραφη παράδοση διασώζει: *ἐπιγιγνομένης* V, *ἐπιγενομένης* B E. Τὸ χωρίο αὐτὸ θεωρήθηκε ὕποπτο· γι' αὐτὸ πολλοὶ φιλόλογοι ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ κείμενο θεώρησαν τὸ *καὶ ... ἐπιγιγνομένης* προσθήκη καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ τὸ ὀβελίσουν (Wilamowitz, Diller). Αὐτὴ ἡ ἄποψη θὰ μᾶς εὕρισκε καὶ μᾶς σύμφωνους· δὲν ἀποκλείεται πράγματι κάποιος νὰ πρόσθεσε μεταγενέστερα αὐτὸ τὸ *καὶ ... ἐπιγιγνομένης* σὰ σημείωση ἢ σχόλιο, θέλοντας νὰ δείξει πῶς μὲ ὅλα τὰ προηγούμενα συντελοῦνταν πιὰ ἡ ἀλλαγὴ ἐκείνη ποὺ προκαλεῖ τὶς ἀρρώστιες. Ἐνδεικτικὰ ἀκόμη ἀναφέρουμε ὅτι ἡ λατινικὴ μετάφραση παραλείπει τελείως τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ κειμένου (*καὶ τῆς μεταβολῆς ἐπιγιγνομένης*).

9. Ἱππ., *π.ἀ.ὕ.τ.*, 10,9-10

1 *κὴν μὲν τὸ θέρος αὐχμηρὸν γ έ ν η τ α ι, θᾶσσον παύονται αἱ νοῦσοι,*
2 *ἢν δὲ ἔπομβρον, πολυχρόνιοι γίνονται, καὶ φαγεδαίνας κίνδυνος ἐγγί-*
3 *νεσθαι ἀπὸ πάσης προφάσιος, ἢν ἕλκος ἐ γ γ έ ν η τ α ι, καὶ λειεντε-*
4 *ρίαι καὶ ὕδρωπες τελευτῶσι τοῖσι νοσεύμασι ἐπιγίγνονται· ... ἢν δὲ*
5 *τὸ θέρος ἔπομβρον γ έ ν η τ α ι καὶ νότιον καὶ τὸ μετόπωρον <ὡσαύτως,*

νὰ εἶναι χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία ἂν χρησιμοποιεῖται αὐτὸς ἢ ἐκεῖνος ὁ τύπος ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἐκδότες.

58. Πρβλ. *π.ἀ.ὕ.τ.* 20,3: *ἐπιγινομένου ὀξέος* (ἡλίου) V, *ἐπιγενομένου ὀξέως* B E. Τὸ κείμενο ἀπαιτεῖ ἐνεστώτα. Ἐνεστώτα δέχονται καὶ ὅλοι οἱ ἐκδότες.

6 *τὸν› χειμῶνα ἀνάγκη νοσερὸν εἶναι καὶ τοῖσι φλεγματίῃσι καὶ τοῖσι*
7 *γεραιτέροισι τεσσαράκοντα ἐτέων καύσους γίγνεσθαι εἰκός, . . . ἢν δὲ*
8 *τὸ θέρος αὐχμηρὸν γ έ ν η τ α ι καὶ βόρειον, τὸ δὲ μετόπωρον ἔπομ-*
9 *βρον καὶ νότιον, κεφαλαλγίας . . . εἰκὸς γίγνεσθαι . . . ἢν δὲ βόρειόν τε*
10 *ᾖ καὶ ἄνυδρον καὶ μήτε ἐπὶ τῷ κυνὶ γ έ ν η τ α ι ὕδωρ μήτε ἐπὶ τῷ*
11 *ἀρκτούρῳ, τοῖσι μὲν φλεγματίῃσι φύσει οὕτως ἂν ξυμφέροι μάλιστα . . .*

si estatem siccum f u e r i t . . . si vulnus innatus siderit . . . vero estus pluvialis f u e r i t et . . . causas fuerint convenit . . . sin vero estate sicca f u e r i t . . . sin vero boreum f u e r i t . . . Lat

πρβλ. Ἀριστ. *Προβλ.* 1,10-11 (860 a 35-b14)

Στὸ χωρίο αὐτὸ βλέπουμε νὰ ἐπαναλαμβάνεται καθαρὰ τὸ γνωστὸ μοτίβο: Ὑπόθεση (Ἀόρ.) → Ἀπόδοση (Ἐνεστ.) ἢ Καθορισμένη Αἰτία → Συνεχὲς Ἀποτέλεσμα. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ κειμένου, ὅπου γίνεται μιὰ συνεχὴς παράθεση διάφορων περιπτώσεων. Θέτονται τὰ προβλήματα καὶ στὴ συνέχεια ἀκολουθοῦν οἱ ἀπαντήσεις. Κάτι σὰν εὑρετήριο. Εἶναι ἴσως αὐτὸ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ τυπικὰ μέρη τοῦ α′ μέρους τοῦ π.ἀ.ὐ.τ., ὅπου φαίνεται ὁ ἰδιαίτερα προγνωστικὸς χαρακτήρας τοῦ ἔργου.

Τελειώσαμε μὲ τὸ α′ μέρος (παρ. 1-11) τοῦ π.ἀ.ὐ.τ., ἀφοῦ ἐξετάσαμε μιὰ μιὰ τὶς περιπτώσεις ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν. Στὴ συνέχεια θὰ παραθέσουμε τὰ χωρία τοῦ β′ μέρους (παρ. 12-24) ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ θέμα μας:

Ἱππ., π.ἀ.ὐ.τ., 14,2
τὴν μὲν γὰρ ἀρχὴν ὁ νόμος αἰτιώτατος ἐ γ έ ν ε τ ο τοῦ μήκεος τῆς κεφαλῆς, νῦν δὲ καὶ ἡ φύσις ξυμβάλλεται τῷ νόμῳ.

Ἱππ., π.ἀ.ὐ.τ., 14,3
τὸ παιδίον ὁκόταν γ έ ν η τ α ι τάχιστα, τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἔτι ἁπαλὴν ἐοῦσαν [μαλακοῦ ἐόντος] ἀναπλάσσουσι τῇσι χερσὶ καὶ ἀναγκάζουσιν ἐς τὸ μῆκος αὔξεσθαι.

Ἱππ., π.ἀ.ὐ.τ., 14,4
οὕτω τὴν ἀρχὴν ὁ νόμος κατειργάσατο, ὥστε τοιαύτην τὴν [φύσιν] γ ε ν έ σ θ α ι· τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος ἐν φύσει ἐ γ έ ν ε τ ο, ὥστε τὸν νόμον ‹μοῦνον› μηκέτι ἀναγκάζειν.

Ἱππ., π.ἀ.ὐ.τ., 24,3
τό τε ἀνδρεῖον καὶ ‹τὸ› ταλαίπωρον ἐν τῇ ψυχῇ φύσει μὲν οὐκ ἂν ὁμοίως ἐνείη, νόμος δὲ π ρ ο σ γ ε ν ό μ ε ν ο ς ἀπεργάσαιτ' ἄν.

Εὔκολα διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ὅλες οἱ περιπτώσεις τοῦ β΄ μέρους τοῦ ἔργου μᾶς παραδίνουν τύπους ἀορίστου (*ἐγένετο, γένηται, γενέσθαι, προσγενόμενος*) γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε καμιὰ ἀμφιβολία. Ἡ θέση τους μέσα στὸ κείμενο καὶ ἡ λειτουργία τους στὸ λόγο δὲν ἐπιτρέπουν κανενὸς εἴδους ἀμφισβητήσεις γιὰ τὴ γνησιότητά τους.

Αὐτὴ ἡ ἐμφανὴς διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ πρῶτο καὶ δεύτερο μέρος τοῦ ἔργου, ὅσον ἀφορᾶ τὴ συχνότητα ἐμφάνισης τύπων μὲ θέμα ἀορίστου, ποὺ προέρχονται ἴσως ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τύπους τοῦ ἐνεστώτα, δὲν μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ εἶναι τυχαία. Ἡ χαρακτηριστικὴ παρουσία ρηματικῶν τύπων τοῦ ἐνεστώτα στὸ πρῶτο μέρος σὲ σχέση μὲ τὸν σχετικὰ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀνάλογων τύπων στὸ δεύτερο, μᾶς ἐπιτρέπει, πιστεύω, νὰ ὑπογραμμίσουμε καὶ πάλι τὸν προγνωστικὸ χαρακτήρα τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *π.ἀ.ὑ.τ.* Στὸ πρῶτο αὐτὸ μέρος δίνονται οἱ γενικὲς ἀρχὲς καὶ καθορίζονται τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα ἐντάσσονται τὰ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα. Στὸ δεύτερο βλέπουμε τὸν συγγραφέα νὰ προσπαθεῖ νὰ δείξει τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν αὐτῶν στὴν πράξη. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁ ἐνεστώτας εἶναι ὁ «φυσικὸς» χρόνος τοῦ πρώτου μέρους, ἐνῶ ὁ ἀόριστος τοῦ δευτέρου.

Ἴσως ἡ διαφορὰ ποὺ παρατηρεῖται ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτὰ μέρη τοῦ κειμένου ἀποτελεῖ καὶ μία ἔνδειξη γιὰ τὴ διαφορετικὴ τύχη —τουλάχιστο σὲ μιὰ περίοδο τῆς διαδρομῆς τους— ποὺ εἶχε καθένα ἀπὸ αὐτὰ (βλ. σ. 19-20).

Ἡ ἐξέταση τῶν τύπων τοῦ ἀορίστου τῶν ρημάτων *γίγνομαι - γίνομαι* ποὺ ἐπιχειρήσαμε σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς, τὸ *π.ἀ.ὑ.τ.*, ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε ἤδη τὶς ἑξῆς περιπτώσεις:

A. Περιπτώσεις ποὺ μὲ βεβαιότητα δεχόμαστε τὸν ἐνεστώτα στὴ θέση τοῦ ἀορίστου ποὺ παραδίνεται στὸ κείμενο. Ὁ ἀόριστος αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ κειμένου. Τὴ διόρθωση σὲ ἐνεστώτα τὴ δεχτήκαμε στὰ ἑξῆς χωρία καὶ γιὰ τοὺς ἀκόλουθους ρηματικοὺς τύπους:[59]

ἐπιγενόμενοι	:	*ἐπιγινόμενοι*	3,8	1	
γιγνομένοισι	:	*γινομένοις*	5,5	2	
(γενομένοις)					
γένηται	:	*γίνηται*	10,2	3	(στίχ. 1)
γένηται	:	*γίνηται*	10,2	3	(στίχ. 2)

59. Παραθέτουμε τὰ στοιχεῖα μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά: παραδομένος ρημ. τύπος· τύπος ποὺ προτείνεται· παραπομπὴ στὸ κείμενο (ἔκδοση H. DILLER)· ἀριθμὸς τῆς ἀντίστοιχης περίπτωσης στὴ μελέτη.

γένηται	:	*γίνηται*	10,2	3 (στίχ. 3)
γενέσθαι	:	*γίνεσθαι*	10,4	6 [στίχ. 3 (τὸ δεύτερο)]

Β. Περιπτώσεις ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ προτιμήσουμε τὸν ἐνεστωτικὸ σχηματισμό· ἡ ἀποδοχή του δὲ θὰ μᾶς εὔρισκε ἀντίθετους:

περιγενομένους	:	*περιγινομένους*	10,4	6
ἐπιγινομένου	:	*ἐπιγινομένου*	10,7	8 (στίχ. 2)
(ἐπιγενομένου)				

Γ. Περιπτώσεις ποὺ δὲν ἔχουμε λόγο νὰ ἀμφισβητήσουμε τὸν ἀόριστο ποὺ παραδίνεται στὸ κείμενο.

Ἀπὸ τὶς μετρήσεις ποὺ κάναμε προέκυψαν οἱ ἑξῆς ἀναλογίες γιὰ τὶς τρεῖς αὐτὲς περιπτώσεις:

		α'	*β'*
	π.ἀ.ὑ.τ.	*παρ. 1-11*	*παρ. 12-24*
Α	25%	32%	0%
Β	8%	10%	0%
Γ	67%	58%	100%

Ἡ μελέτη αὐτὴ περιορίστηκε ἀναγκαστικὰ σὲ ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς. Μακάρι νὰ μποροῦσε νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ περισσότερα· ὁπωσδήποτε ἡ δουλειὰ αὐτὴ θὰ ἦταν ὁλότελα ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο ποὺ ὅρισε αὐτὴ ἡ ἐργασία. Ἔχουμε πάντως τὴν πεποίθηση ὅτι γλωσσικὲς μελέτες σὲ κείμενα ὅπως τὰ ἱπποκρατικὰ εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμες. Τὸ πράγμα ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία, ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του πόσο ὠφέλιμες μπορεῖ νὰ ἀποβοῦν οἱ γλωσσικὲς ἔρευνες στὴν ἔκδοση τῶν ἱπποκρατικῶν κειμένων.

Σπουδαστήριο Κλασικῆς Φιλολογίας
καὶ Ἀρχαίας Ἱστορίας

Α. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ